

Jan Jacek Bruski

<https://orcid.org/0000-0001-7595-7278>

Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Mariusz Korzeniowski

<https://orcid.org/0000-0001-9245-3987>

Wydział Historii i Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

„Notatki w sprawie ukraińskiej” Romana Knolla z grudnia 1917 r.

Zarys treści: W artykule prezentowany jest mało znany memoriał z grudnia 1917 r., sporządzony przez czołowego działacza Polskiej Centrali Demokratycznej na Rusi, późniejszego wybitnego dyplomata, Romana Knolla. Autor przedstawił w nim syntetyczną ocenę wydarzeń rewolucyjnych nad Dnieprem i zarysował program działań odradzającego się państwa polskiego wobec Ukrainy. Myśli zawarte w tym dokumencie, rozwijane przez Knolla w następnym okresie, wywarły istotny wpływ na formułowanie się założeń polityki wschodniej obozu piłsudczykowskiego.

Outline of content: The article presents a little-known memorial drawn up in December 1917 by a leading activist of the Polish Democratic Centre in Ruthenia and, later on, a prominent diplomat Roman Knoll. In the memorial, the author presented a synthetic assessment of the revolutionary events on the Dnieper and outlined a programme of action for the reborn Polish state with regard to Ukraine. The thoughts contained in this document, which Knoll developed in the following period, significantly influenced the formulation of the Piłsudski camp's eastern policy.

Słowa kluczowe: Roman Knoll, Polska Centrala Demokratyczna na Rusi, Ukraińska Centralna Rada, stosunki polsko-ukraińskie

Keywords: Roman Knoll, Polish Democratic Centre in Ruthenia, Ukrainian Central Council, Polish-Ukrainian relations

Prezentowany czytelnikowi dokument sporządzony został przez czołowego działacza Polskiej Centrali Demokratycznej na Rusi (PCD), jednego z ważniejszych w 1917 r. przedstawicieli polskiego życia społecznego i politycznego nad Dnieprem¹. Roman Knoll pochodził z zamożnej rodziny ziemiańskiej, wywodzącej się ze szkockiej szlachty, która osiadła najprawdopodobniej jeszcze w XVII stuleciu na wschodnich terenach Rzeczypospolitej. Urodził się 27 października 1888 r. w Kijowie jako syn znanego adwokata i działacza społecznego Lucjana Knolla oraz Marii Tekli ze Statkowskich. W rodzinnym mieście ukończył I Gimnazjum Klasyczne, a następnie odbył studia prawnicze na Uniwersytecie św. Włodzimierza².

Jeszcze w latach szkolnych Knoll zaangażował się w działalność tajnej organizacji – (Polskiej) Korporacji Uczniowskiej. W 1903 r. podjął nieudaną próbę, wspartą przez młodzież o radykalnym i lewicowym nastawieniu, dokonania reformy w łonie organizacji gimnazjalnej. Wydaje się, że było to konsekwencją pojawienia się w polskim środowisku studentkim w Kijowie, obok dotychczas istniejącej Korporacji Studentów Polaków Uniwersytetu i Politechniki, organizacji pod nazwą Polonia, powstałej z inspiracji byłych uczniów gimnazjalnych o orientacji narodowej. Rozbiciu jedności środowiska uczniowskiego zapobiegła ostatecznie, niezależnie od innych czynników, mediacja mecenasa Dymitra Sępa-Szarzyńskiego, jednego z liderów polskiego środowiska demokratycznego w Kijowie. Z tą postacią Knoll miał później blisko współpracować³.

Edukacja akademicka bohatera tego tekstu przypadła na okres zmian zachodzących w Rosji w następstwie rewolucji 1905 r. Od momentu podjęcia studiów Knoll zaangażował się w działalność Korporacji. Nie ulega wątpliwości, że brał udział w samokształceniu studentów – członków polskich organizacji akademickich. Stanowiło to efekt porozumienia zawartego między Korporacją i Polonią. W czasie spotkań samokształceniowych Knoll występował zarówno jako dyskutant, jak i prelegent. W 1913 r. znalazł się wśród protektorów (patronów) kolejnej organizacji polskich studentów – Filarecji, powstałej w związku z polaryzacją

¹ O strukturze społeczności polskiej w Kijowie i jej aktywności społeczno-kulturalnej szerzej zob. M. Korzeniowski, *Za Złotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920*, Lublin 2009.

² Najpełniejsze dane odnośnie do życiorysu Knolla zawierają: poświęcone tej postaci hasło w *Polskim Słowniku Biograficznym* oraz biografia pióra Henryka Bartoszewicza. *Knoll Roman*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 130–131; H. Bartoszewicz, *Roman Knoll. Polityk i dyplomata*, Warszawa 2018. W źródłach i literaturze pojawiają się pewne rozbieżności co do daty urodzenia Knolla i imienia jego matki. Dymitr Sęp-Szarzyński podaje, zapewne błędnie, że Knoll urodził się w 1886 r. Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *Polski Związek Polityczny na Rusi 1914–1921*, k. 609. Możemy się też spotkać z informacją, że jego matka nosiła imię Gabriela. M. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 380; W. Świdorska, *Polska Macierz Szkolna na Podolu*, „Pamiętnik Kijowski” 3 (1966), s. 139–140; M. Dunin-Kozicka, *Dziedzice myśli. Opowieść historyczna*, Lwów 1930, s. 107–108.

³ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 11–13.

poglądów wśród akademików, coraz bardziej podatnych na hasła rewolucyjno-niepodległościowe głoszone przez polskie partie lewicowe⁴.

W relacji spisanej w okresie międzywojennym przez Henryka Jabłońskiego Knoll zwrócił uwagę na ciekawy aspekt swojej działalności, będący konsekwencją wydarzeń na arenie międzynarodowej. Wspominał, że w 1908 r. pod wpływem wiadomości o dokonaniu przez Austro-Węgry aneksji Bośni i Hercegowiny doszło w Kijowie do powstania dwóch kółek. Pierwszym kierował Sęp-Szarzyński, drugim zaś Knoll. Dostyc szybko nastąpiło ich połączenie, a następnie uzależnienie nowej struktury od galicyjskich organizacji niepodległościowych, co doprowadziło do uformowania się nad Dnieprem ich ekspozytury. Knoll twierdził, iż wewnątrz koła powstała komórka Związku Walki Czynnej, na czele której stanął adwokat i działacz społeczny Józef Bromirski⁵.

Wybuch Wielkiej Wojny zaskoczył Knolla i jego kolegów, powodując ogólną dezorientację. W pierwszych dniach światowego konfliktu Knoll prawdopodobnie zajął się, podobnie jak narodowi demokraci, prowadzeniem akcji werbunkowej do polskich oddziałów wojskowych, które miały walczyć po stronie rosyjskiej⁶. Wybuch wojny rozbudził u niego szersze zainteresowania polityczne. Sęp-Szarzyński twierdził, że na początku sierpnia 1914 r. Knoll „zbliżył się do obozu konserwatywnego i Narodowej Demokracji”, jednak pod wpływem Piotra Choynowskiego (Chojnowskiego, adwokata, patrona Filarecji) oraz informacji o mającym powstać niepodległościowym, a zarazem postępowym Polskim Związku Politycznym na Rusi (PZP) zerwał pod koniec tego miesiąca kontakty z konserwatystami. Jak pisze Sęp-Szarzyński, „całą swoją energię i zdolności poświęcił tej nowopowstającej organizacji politycznej”, stając się jednym z jej najbardziej wiernych i oddanych współpracowników. Uczestniczył zatem 14 września 1914 r. w pierwszym zebraniu PZP. Współ z Tadeuszem Zagórskim i prezesem Korporacji Julianem Poczętowskim zajął się najpierw sprawami propagandy i prasy, by następnie, rozszerzając zakres swoich obowiązków, wykonywać inne prace zlecone przez zarząd organizacji⁷.

Na szczególną uwagę w karierze Knolla zasługuje okres po obaleniu caratu. W marcu 1917 r. wszedł z ramienia PZP do tzw. Komitetu Dziewięciu, a następnie jego kontynuacji, tj. Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi (PKW), organizacji powstałej z inicjatywy kijowskich członków Narodowej Demokracji, roszczonej sobie prawo do reprezentowania polskiej społeczności w rosyjskiej części

⁴ Szerzej o polskich organizacjach gimnazjalnych i studenckich w Kijowie zob. H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 12–20; *idem*, *Kijowska Filarecja. Z dziejów polskich organizacji niepodległościowych na Ukrainie przed wybuchem rewolucji rosyjskiej*, w: *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, Rzeszów 2007 („Studia Wschodnioznawcze”, t. 8), s. 16–28; M. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 483–577.

⁵ Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie (dalej: WBH), sygn. I 400.2832, Relacja ustna Romana Knolla spisana przez H. Jabłońskiego, k. 1–2.

⁶ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 20.

⁷ BN, akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *op. cit.*, k. 610–611.

ziem ukraińskich. W strukturach PKW zajmował się kwestią tworzenia polskiej siły zbrojnej⁸.

Kolejny przejaw jego aktywności stanowił udział w zjeździe (trzecim) organizacji polskich w dniach 18–24 czerwca (1–7 lipca) 1917 r. w Kijowie. Knoll był jednym z reprezentantów PZP⁹. W trakcie zjazdu doszło do sporu między jego organizatorami, endekami a przedstawicielami polskiego środowiska demokratycznego. Dotyczył on propozycji demokratów, by zdefiniować rolę PKW jako li tylko reprezentanta ludności polskiej w guberniach ukraińskich oraz podporządkować Komitet w sferze działań politycznych „woli narodu i jego rządu w Polsce”. Propozycje te nie zostały przyjęte, co skłoniło PZP do protestu, który w formie pisemnej miał złożyć Knoll¹⁰. W efekcie zaostrzającego się konfliktu doszło do opuszczenia obrad przez demokratów i socjalistów. 6 (19) lipca 1917 r. demokraci utworzyli jawną organizację – PCD, zrzeszającą organizacje i partie demokratyczne działające w Kijowie i na ukraińskiej prowincji. Knoll został członkiem PCD i wszedł w skład jej zarządu jako reprezentant Polskiego Związku Demokratycznego na Rusi (PZD)¹¹.

Znaczenie PCD wzrosło w związku z zaangażowaniem się demokratów w działalność struktur administracyjnych rodzącej się autonomii ukraińskiej. Aktywność działaczy PCD była naturalna, wzięwszy pod uwagę bliskość ideową tej organizacji do sił demokratycznych, socjalistycznych i socjaldemokratycznych tworzących Ukraińską Centralną Radę (UCR). Istotny okazał się także stosunek Centrali do sprawy ukraińskiej. Wydaje się, że trafnie ujął to sam Knoll, który w relacji złożonej Jabłońskiemu konkludował: „W stosunku do budzącego się wówczas ruchu ukraińskiego zajęli demokraci stanowisko bardzo przychylnie. Ukrainofilizm ten wynikał w pierwszym rzędzie z antyrosyjskości. Tendencja rozbicia imperium rosyjskiego była tu myślą przewodnią. Przyszłe trudności współzycia polsko-ukraińskiego nie były brane w rachubę, a nawet sądzono, że powstanie niepodległej Ukrainy osłabi pozycję ówczesnego «Piemontu» ukraińskiego – Galicji Wschodniej. Dlatego też organ demokratów «Gazeta Narodowa», którą prowadził [Jan] Ursyn-Zamarajew oraz Tadeusz Garztecki, wysuwała stale koncepcję niepodległej Ukrainy”¹².

Możliwość opanowania Wicesekretariatu (z czasem Ministerstwa) do Spraw Polskich prowadziła do zwiększenia roli skupionych w PCD ugrupowań. Jak się wydaje, powodami objęcia urzędu przez demokratów były też dążenie do

⁸ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 22.

⁹ O przebiegu zjazdu szerzej zob. *Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku*, Winnica 1917.

¹⁰ H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*, Warszawa 1948, s. 36.

¹¹ W literaturze pojawia się informacja, że Knoll był wiceprezesem PCD i PZD. Relacje źródłowe wskazują jednak, że pełnił on jedynie funkcję członka zarządu tych organizacji. BN, akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *op. cit.*, k. 175, 264; S. Stempowski, *Z pamiętnika (Wojna. Pogrom – 1914–1917)*, „Zeszyty Historyczne” 23 (1973), s. 130; H. Jabłoński, *op. cit.*, s. 38.

¹² WBH, sygn. I 400.2832, Relacja ustna Romana Knolla..., k. 4.

powstrzymywania antypolskich akcji władz ukraińskich, próba uzyskania wpływu „w kierunku filopolskim na centralne organa państwowe” oraz nadzieja na skuteczniejsze zdobywanie środków finansowych dla organizacji polskich. Sam Knoll twierdził, iż obecność polskich demokratów w ukraińskich strukturach rządowych pozwoliła wywalczyć „dla ludności polskiej na Ukrainie całkowitą autonomię narodową”¹³. Opinia na temat „całkowitej autonomii” może wzbudzać pewne zastrzeżenia, nie sposób jednak zignorować szeregu rzeczywistych osiągnięć polskich działaczy, przede wszystkim w zakresie rozwoju narodowego szkolnictwa.

W Wicesekretariacie do Spraw Polskich Knoll objął stanowiska kierownika kancelarii ogólnej oraz zastępcy wicesekretarza, którym został adwokat i działacz społeczny Mieczysław Mickiewicz. Funkcje te sprawował do późnej jesieni 1917 r. (zastąpił go wówczas Walery Rudnicki)¹⁴. Przyczyną rezygnacji Knolla z pracy w Wicesekretariacie było ogłoszenie III Uniwersału UCR, w którym zapowiedziano nacjonalizację własności ziemskiej na Ukrainie. Akt ten został zgodnie oprotestowany przez wszystkie polskie środowiska polityczne nad Dnieprem. Warto zwrócić uwagę, że Knoll został wcześniej desygnowany jako przedstawiciel PCD do UCR. Z ramienia PZP oraz PZD brał też udział w kolejnych ważnych zjazdach i naradach organizacji polskich w Rosji: w zjeździe wojskowych Polaków, który odbył się w maju 1917 r. w Kijowie, następnie w piotrogrodzkim I Zjeździe Wojskowych Polaków, zwołanym w czerwcu, oraz w sierpniowym polskim zjeździe demokratycznym w Moskwie. Uczestniczył także w październiku 1917 r. w II Zjeździe Demokracji Polskiej w Piotrogradzie¹⁵.

W końcu listopada 1917 r., po podaniu się do dymisji z funkcji pełnionych w Wicesekretariacie do Spraw Polskich, Knoll wyjechał z Kijowa. Jako delegat PZP i PCD miał udać się do Warszawy w celu – jak twierdził Sęp-Szarzyński – „nawiązania bliższego kontaktu z odpowiednimi władzami i organizacjami politycznymi, poinformowania ich o sytuacji na Ukrainie i możliwego nawiązania łączności Warszawy z Kijowem”. Jego podróż wieść miała przez Piotrogród i Sztokholm, a więc „drogą wówczas bezpieczną i utartą”¹⁶.

¹³ *Ibidem*, sygn. I 400.2838, Relacja ustna Leona Trzeciaka spisana przez H. Jabłońskiego 22 IX 1938 r. w Warszawie, k. 4; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Akta Romana Knolla, sygn. 1, Notatki w sprawie ukraińskiej, 1 (14) XII 1917 r., k. 4 (s. 3).

¹⁴ WBH, sygn. I 400.2832, Relacja ustna Romana Knolla..., k. 4; H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 25.

¹⁵ WBH, sygn. I 400.2832, Relacja ustna Romana Knolla..., k. 4; *ibidem*, sygn. I 400.2837, Relacja ustna W. Jastrzębca-Rudnickiego spisana przez H. Jabłońskiego w 1933 r., k. 2; BN, akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *op. cit.*, k. 217–218, 442, 611; H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 25–26.

¹⁶ BN, akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *op. cit.*, k. 321, 523, 611. Okoliczności wyjazdu Knolla z Kijowa odmiennie przedstawia Henryk Bartoszewicz. Badacz ten twierdzi, że w listopadzie 1917 r. Knoll został wysłany do Piotrogradu w związku ze sprawą konfliktu polsko-ukraińskiego, jaki wywołało ogłoszenie III Uniwersału. Do wyjazdu dojechała z inicjatywy polskich demokratów niezadowolonych z prac piotrogrodzkiej Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego. H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 27.

Z tego właśnie okresu pochodzi memoriał Knolla „Notatki w sprawie ukraińskiej”, skierowany do władz polskich w Warszawie. Dokument – w oryginalnej polskiej wersji – nie był dotychczas publikowany¹⁷. Nie znaczy to, iż umknął on uwagi badaczy. Jan Pisuliński trafnie pisał o „Notatkach”, iż stanowią one „najobszerniejszą i zarazem najbardziej wnikliwą znaną nam z tego okresu prezentację poglądów pałsudczyków” odnośnie do wydarzeń rozgrywających się na Ukrainie. Autor ten dodawał: „Z dzisiejszej perspektywy charakteryzuje się ona też dużo większą przenikliwością od innych ówczesnych polskich opinii w tym względzie”¹⁸.

Dokument otwiera porównanie przebiegu wypadków rewolucyjnych na ziemiach ukraińskich i na pozostałych obszarach Imperium Rosyjskiego. Ciekawe jest – zwłaszcza w kontekście żywego dzisiaj na Ukrainie sporu historiograficznego – iż Knoll zwrócił uwagę na wyraźną odrębność dwóch rewolucji: rosyjskiej i ukraińskiej. Tę pierwszą oceniał krytycznie, przypisując Rosjanom podjęcie „dzieła wewnętrznego zniszczenia”, w drugiej widział jednak cechy konstruktywne. Radykalizm haseł socjalnych głoszonych przez partie skupione w Centralnej Radzie postrzegał jedynie jako fasadę, oceniając, iż u źródeł rewolucji nad Dnieprem leżą dążenia ukraińskiego ruchu narodowego do emancypacji i utworzenia własnego państwa¹⁹. Dla dążeń tych deklarował jednoznaczne poparcie ze strony reprezentowanego przez siebie obozu politycznego. W swoim memoriale Knoll streścił w kilku punktach program PCD. Na pierwszy plan wysuwała się w nim kwestia uznania niepodległości republiki ukraińskiej i przeciwdziałania wszelkim próbom powiązania tego państwa węzłami federacji z Rosją. Istotnym celem PCD miały być też uzyskanie jak najszerszej autonomii dla ludności polskiej nad Dnieprem i zachowanie stanu posiadania polskiej własności ziemskiej. Jeśli chodzi o sprawę przyszłego rozgraniczenia z Polską, Knoll podkreślał sprzeciw demokratów wobec pretensji Kijowa do Chełmszczyzny i Galicji Wschodniej. PCD optowała natomiast za włączeniem w skład Ukrainy Zagłębia Donieckiego i generalnie skierowaniem ekspansji państwa ukraińskiego na wschód²⁰.

¹⁷ Niedawno ukazał się jego przekład na język ukraiński, sporządzony przez Aleksandrę Hnatiuk i opatrzony skrótowym wstępem przez tłumaczkę i redaktorów tejże edycji. Я.Я. Бруський, О. Гнатюк, М. Коженювський, „Українська революція стала явищем окремим від революції російської”. *Меморіал Романа Кноля від 1 (14) грудня 1917 р.*, в: *Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр.*, т. 1, Київ 2019, с. 256–275.

¹⁸ J. Pisuliński, *Kwestia ukraińska w działalności Romana Knolla*, в: *Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбутня перспектива*, ч. 1: *Шлях України та Польщі до порозуміння*, упор. Т. Зарецька, В. Піскун, Київ 2001, с. 237–238; J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004, s. 53–54. Memoriał Knolla z grudnia 1917 r. omawia również w swojej pracy H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 28–29.

¹⁹ AAN, Akta Romana Knolla, sygn. 1, Notatki w sprawie ukraińskiej, 1 (14) XII 1917 r., k. 2–3 (s. 1–2).

²⁰ *Ibidem*, k. 5 (s. 4).

Ten skrótowo zarysowany program Knoll rozwinął w dalszej części memoriału, podnosząc szereg postulatów, którymi jego zdaniem winna kierować się polityka odradzającej się Rzeczypospolitej wobec wschodniego sąsiada. Polskich demokratów z Ukrainy, mających na względzie, jak twierdził, nie interes lokalny, lecz ogólnonarodowy, uznawał za swego rodzaju forpcztę – inicjatorów i, początkowo przynajmniej, głównych wykonawców tej polityki. Wśród wielu interesujących uwag Knolla na czołowe miejsce wybija się opinia, iż podstawowym warunkiem bezpiecznej egzystencji Polski jest „podział byłego państwa rosyjskiego na pojedyncze państwa narodowe, a przede wszystkim na północ i południe, na Rosję i Ukrainę”. Jeśli chodzi o przyszłe ułożenie relacji polsko-ukraińskich, Knoll postulował w imieniu PCD oparcie tych stosunków na zasadach demokratycznych, łagodzenie wzajemnych antagonizmów i przejęcie sprawy przez „żywoły obce gwałtownemu szowinizmowi”. Oceniał – zbyt, jak się miało okazać, optymistycznie – że rysujące się spory terytorialne między Polską a Ukrainą uda się rozwiązać polubownie²¹.

Zasadniczym celem memoriału Knolla miało być wysondowanie intencji polityki rządu Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego wobec Ukraińskiej Republiki Ludowej i – jeśli byłoby to możliwe – zainspirowanie jej w kierunku zgodnym z poglądami polskich środowisk demokratycznych na Ukrainie. Główny argument na rzecz aktywizacji polskich działań stanowiło pojawienie się na wschodzie wyjątkowej, niepowtarzalnej koniunktury. „Znamy [...] dokładnie – przekonywał Knoll – obecny moment polityczny w Rosji i zdajemy sobie doskonale sprawę z tego, iż podobnie gwałtowny proces na tak olbrzymiej przestrzeni, w kraju, tyłoma rozmaitymi więzami z państwami kulturalnymi związanym, otwiera dla polityki powszechnej nowe horyzonty i daje państwu polskiemu możliwość stawiania swych pierwszych kroków politycznych nie w nastroju stojących wód dotychczasowej «równowagi», ale w ożywym prądzie daleko idących możliwości”²².

Nie mamy pewności, czy – a jeśli tak, to kiedy – omawiany dokument dotarł do czynników rządowych nad Wisłą. Nie jest też jasne, co działo się na przełomie 1917 i 1918 r. z samym Knollem. Jak się wydaje, nie zdołał on dotrzeć wówczas do Warszawy. Wszystko wskazuje na to, że po drodze do kraju zatrzymał się w Piotrogradzie, gdzie spędził kilka najbliższych miesięcy, współpracując ze znanym już sobie wcześniej prawnikiem, społecznikiem i politykiem Aleksandrem Lednickim. Być może temu właśnie działaczowi przekazał jako pierwszemu sporządzone przez siebie „Notatki”, a w każdym razie tezy tego dokumentu. Lednicki już od dłuższego czasu stał na czele powołanej przez Rząd Tymczasowy Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego. Instytucja ta przekształcała się stopniowo w rodzaj nieformalnej ekspozytury władz polskich w Warszawie, a proces ten nabrał tempa po przewrocie dokonanym przez bolszewików nad

²¹ *Ibidem*, k. 6–7 (s. 5–6).

²² *Ibidem*, k. 7 (s. 6).

Newą. Ostatecznie na początku 1918 r. na bazie Komisji Likwidacyjnej utworzono Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Piotrogradzie. Funkcję I sekretarza Wydziału Ogólnego tej instytucji objął Roman Knoll²³.

Działalność na placówce w Rosji miała być jedynie wstępem do dalszej kariery Knolla jako dyplomaty. Przebywał on w Piotrogradzie do końca kwietnia 1918 r., by w maju znaleźć się wreszcie w Warszawie. Podjął pracę w stanowiącym załączek resortu spraw zagranicznych Departamencie Stanu Gabinetu Rady Regencyjnej, w którym został szefem Wydziału Wschodniego²⁴. Występując w tej roli, formułował instrukcje dla swojego niedawnego zwierzchnika, pozostałego w Piotrogradzie Lednickiego, stał się też jednym z głównych architektów polskiej polityki wobec Ukrainy. W praktyce wcielał w życie wytyczne, po raz pierwszy zarysowane w „Notatkach” z grudnia 1917 r.

Trudno w tym miejscu charakteryzować szczegółowo dalszą, niezwykle bogatą i różnorodną działalność Knolla. Swoją służbę kontynuował również po listopadzie 1918 r., stając się jednym z najbardziej błyskotliwych i wpływowych dyptomatów niepodległej Rzeczypospolitej. Pierwszy okres jego działalności był nadal ściśle związany ze sprawami ukraińskimi. Jako czołowy ekspert Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) w tej dziedzinie formułował założenia polskiej polityki wobec wschodniego sąsiada – bardzo bliskie wizji Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Knoll m.in. brał aktywny udział, jako główny negocjator ze strony polskiej, w trudnych rozmowach, które zakończyły się ostatecznie podpisaniem układu sojuszniczego w kwietniu 1920 r. pomiędzy Rzeczpospolitą a rządem Symona Petlury. W dobie ryzykownych pertraktacji pokojowych był sekretarzem generalnym polskiej delegacji. W późniejszym okresie przeszedł do służby zagranicznej. W latach 1921–1923 pełnił funkcję radcy, a następnie chargé d'affaires Poselstwa RP w Moskwie. W 1924 r. wysłany został do Ankary jako polski poseł przy rządzie kemalistowskiej Turcji. W porozumieniu z Tadeuszem Hołówką i ppłk. Tadeuszem Schaetzlem organizował tutaj załączki ruchu prometejskiego skupiającego działaczy emigracji antysowieckiej z nierosyjskich „okrain” byłego imperium²⁵.

²³ Szerzej o działalności placówki kierowanej przez Lednickiego zob. W. Bułhak, *Aleksander Lednicki i Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji Radzieckiej*, „Przegląd Historyczny” (1990), nr 3–4, s. 537–558. O roli odgrywanej przez Knolla zob. *ibidem*, s. 544, przypis 29. Henryk Bartoszewicz, nieznaną przywołanej wcześniej relacji Sępa-Szarzyńskiego, uważa, że zasadniczym celem podróży Knolla były właśnie Piotrogród i wsparcie działań Lednickiego na tamtejszym gruncie. H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 27.

²⁴ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 29.

²⁵ *Ibidem*, s. 33–117; J. Pisuliński, *Kwestia ukraińska...*, c. 239–245. O roli Knolla w inspirowaniu i realizacji projektu prometejskiego zob. H. Bartoszewicz, *Prometeizm Romana Knolla*, w: *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*. *Studia i szkice*, red. M. Kor-nat, Warszawa 2012, s. 159–170; W. Łysek, „Zadanie Polski jest na Wschodzie”. *Polityka piłsud-czyków wobec nierosyjskich narodowości byłego Cesarstwa Rosyjskiego (1921–1940)*, Warszawa 2020, s. 97–105. Ponadto szereg uwag w pracy: J.J. Bruski, *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926*, Kraków 2010.

Kulminację kariery Knolla stanowiło objęcie przezeń w trakcie zamachu majowego w 1926 r. funkcji kierownika MSZ. Był później podsekretarzem stanu u boku ministra Augusta Zaleskiego, a następnie polskim posłem na dwóch ważnych placówkach – kolejno w Rzymie i Berlinie. Ze służby dyplomatycznej odszedł ostatecznie w 1931 r. wskutek konfliktu z ówczesnym wiceministrem spraw zagranicznych Józefem Beckiem. Przeniesiony w stan spoczynku, pozostawał odtąd na uboczu polskiej polityki, zbliżając się stopniowo coraz bardziej do opozycji antysanacyjnej. Istotniejszą rolę miał jeszcze odegrać w latach II wojny światowej. Aż do maja 1945 r. stał na czele działającej konspiracyjnie Sekcji Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj. Po zakończeniu wojny podjął decyzję o wyjeździe z Polski zdominowanej przez komunistów. Plany te pokrzyżowała jednak jego niespodziewana śmierć 6 marca 1946 r.²⁶ Na śląskim cmentarzu na Ligocie w Katowicach zakończyła się droga Romana Knolla, jednego z najwybitniejszych dyplomatów II Rzeczypospolitej, który swoje pierwsze kroki polityczne stawiał jako działacz polskich organizacji niepodległościowych na Ukrainie.

„Notatki w sprawie ukraińskiej” publikuje się w oparciu o maszynopis przechowywany w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole Akta Romana Knolla (sygn. 1, k. 2–9). Ingerencje w tekst dokumentu ograniczone zostały do minimum – uwspółcześiono jedynie ortografię i dokonano drobnych korekt w zakresie interpunkcji. Poprawiono też ewidentne literówki i przekręcenia. Oryginalny tekst zawiera liczne pokreślenia niebieskim i czerwonym ołówkiem. Podkreślone fragmenty zaznaczono w niniejszej publikacji przypisami literowymi – odpowiednio ^a...^a i ^b...^b. Za pomocą przypisów literowych oddano również odręczne dopiski poczynione w dokumencie: ^c...^c (dopisek ołówkiem niebieskim), ^d...^d (dopisek ołówkiem czerwonym), ^e...^e (fragment zakreślony na marginesie ołówkiem niebieskim) i ^f...^f (fragment zakreślony na marginesie ołówkiem czerwonym). Wszelkie kwestie wątpliwe bądź niejasne wyjaśnione zostały w przypisach pod tekstem. W niektórych wypadkach występujące w dokumencie zapisy skrócone rozwinięto w nawiasach kwadratowych.

^d14 XII^d

Notatki w sprawie ukraińskiej

Po upadku caratu rosyjskiego, wśród żywych sił rewolucji rosyjskiej ruch ukraiński na pozór nie odgrywał najmniejszej roli; nie uczestniczył on w podziale władzy ani centralnej, ani nawet lokalnej; nie wpłynął on nawet pośrednio na ukonstytuowanie się nowego porządku rzeczy na terytorium, przez naród ukraiński zamieszkałym, które to terytorium brało jeno udział w dalszych wypadkach na równi z innymi

²⁶ H. Bartoszewicz, *Roman Knoll...*, s. 118–232.

miejscowościami byłego imperium, stwarzając swoje „komitety wykonawcze organizacji społecznych” i „rady robotniczych i żołnierskich delegatów”. Utworzona wkrótce po tym Rada Ukraińska²⁷ pracowała na marginesie rewolucji, przeważnie oddając się robocie organizacyjnej i nie zabierając głosu. Stan taki potrwał krótko. ^aZ przerażającą dla centralistów rosyjskich szybkością duch ukraiński rósł i już w maju [1917 r.] przybrał poważne rozmiary, a w czerwcu nadszedł moment, kiedy ministerium petersburskie²⁸ zmuszone zostało kapitulować przed Radą, uznając organ, przez nią wytworzony, Generalny Sekretariat²⁹, za swoją ekspozyturę na Ukrainie³⁰. Obstrukcja miejscowych socjalistów i „kadetów” rosyjskich i żydowskich została złamaną, ^bgranice stawiane przez rząd rosyjski władzy sekretariatu, zarówno w znaczeniu granic terytorialnych, jak i granic kompetencji, nie wytrzymały naporu ukraińskiego ruchu narodowego^b. Po tych dwóch pierwszych etapach jego rozwoju i stworzeniu Rady Centralnej i uznaniu Sekretariatu Generalnego przez rząd rosyjski, w październiku [1917 r.] nastąpił ^aetap trzeci, ściśle związany z przewrotem, dokonanym w Petersburgu przez bolszewików, zakończony triumfalnie przez ogłoszenie Republiki Ukraińskiej³¹. Przez cały czas przewrotu manewrując między upadającym i powstającym obozem, zmieniając swoje stanowisko dosłownie kilka razy dziennie, kierownicze żywiły ukraińskie wznagały tymczasem swoje siły fizyczne i ^bw stosownym momencie, pomógłszy uprzednio „bolszewikom” do wywrócenia elementów wiernych Rządowi Tymczasowemu, wzięły władzę w swe ręce^b. Proklamacją jak najdalej idących reform socjalnych, w sensie sprzecznych nawet z ich realnymi zamierzeniami, potrafiły one demagogicznie

²⁷ Ukraińska Centralna Rada (UCR) powstała w Kijowie w marcu 1917 r. jako organ, który miał reprezentować dążenia ukraińskiego ruchu narodowego na ziemiach ukraińskich należących do państwa rosyjskiego. Do jej powołania doszło z inicjatywy Towarzystwa Ukraińskich Postępowców i Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej, do których w kwietniu 1917 r. dołączyła Ukraińska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów. Rada bardzo szybko zdobyła poparcie niemal całej ludności ukraińskiej. Wśród jej członków znaleźli się również przedstawiciele mniejszości narodowych – żydowskiej, polskiej i rosyjskiej.

²⁸ Właściwie: piotrogrodzkie. Niemiecko brzmiąca nazwa stolicy Rosji zmieniona została 31 sierpnia 1914 r. na Piotrogród. W dalszej części tekstu autor dokumentu operuje jednak również tradycyjną nazwą Petersburg.

²⁹ Sekretariat Generalny powstał (15) 28 czerwca 1917 r. jako organ wykonawczy UCR, w następstwie ogłoszenia kilka dni wcześniej przez Radę jej I Uniwersału zapowiadającego autonomię ziem ukraińskich. W skład Sekretariatu wchodził pierwotnie: ośmiu sekretarzy generalnych oraz pisarz generalny. W styczniu 1918 r. organ ten przekształcony został w Radę Ministrów Ludowych Ukraińskiej Republiki Ludowej.

³⁰ Chodzi o kompromisowe porozumienie zawarte pomiędzy przybyłymi do Kijowa 28 czerwca (11 lipca) 1917 r. delegatami rosyjskiego Rządu Tymczasowego, ministrami Aleksandrem Kiereńskim, Michaiłem Tereszczenką i Iraklijem Ceretelim a przedstawicielami Sekretariatu Generalnego. Układ ten nie rozstrzygał ostatecznie kwestii autonomii Ukrainy, zezwalał jednak UCR na tworzenie własnej administracji na terenie pięciu guberni: kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej, połtańskiej i części czernihowskiej.

³¹ Chodzi o utworzenie Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), proklamowanej III Uniwersałem UCR, ogłoszonym (7) 20 listopada 1917 r.

skaptować sobie masy³²; „Bolszewicy” zostali na Ukrainie pokonani. ^aRepublika Ukraińska jęła natychmiastowo opanowywać cały aparat państwowy^a; pozostawwszy sprawę sfederowania się z innymi „republikami Rosji” ad feliciora tempora i dla decorum tylko nie uchylając się od udziału we wszechrosyjskiej Konstytuancie, ^aogłosiła ona wybory do Konstytuanty Ukraińskiej³³ i zajęła stanowisko absolutnego suwerenitetu w całej jego rozciągłości państwowej i międzynarodowej^a. ^bSekretariat Generalny stał się ministerium^b. ^aOświata, sprawiedliwość, sprawy wewnętrzne, wojsko, drogi komunikacji, aprowizacja, rolnictwo, przemysł i handel przeszły do rąk ukraińskich^a. ^bFinanse i sprawy zagraniczne jęły się tworzyć^b. Wysyłając z terenu Ukrainy wojska rosyjskie, a zaciągając ukraińskie, nie dopuszczając do wywozu zboża i produktów spożywczych i grożąc w ten sposób ogłodzeniem północnej Rosji, stwarza Republika Ukraińska materialne podstawy dla przeprowadzenia swoich żądań i złamania wszelkiego oporu.

Idąc w tym kierunku, ^arewolucja ukraińska przybrała charakter od rewolucji rosyjskiej odrębny^a. Wyprzedzając ją w pierwszym okresie w znaczeniu socjalnym, doszła ona do kulminacyjnego punktu jednocześnie z przewrotem „bolszewickim”, a potem, podczas, kiedy Rosja dalej prowadziła dzieło wewnętrznego zniszczenia, ^bUkraina przeszła do pracy konstrukcyjnej i dziś, o ile nie zajdą przewroty niespodziane, można już przewidywać jej dalszą drogę do wzmacniania organizacji, do usuwania haseł demagogicznych i do realnego budownictwa własnej państwowości^b. Przypuszczalnie ^aUkraina będzie prawieć^a, a właściwie już prawieje. Na razie jednak władza znajduje się w ręku socjalistów. W czasie rządów koalicji mieszczańsko-socjalistycznej w Rosji Rada Ukraińska była dla socjalistów rosyjskich przykładem ciała, znacznie dalej idącego, prócz bowiem prezesa jej, prof. Hruszewskiego³⁴, kilku ukraińskich nacjonalistów-rewolucjonistów i przedstawiciela Polskiej Centrali Demokratycznej³⁵, cały jej skład w liczbie 50-ciu

³² III Uniwersał UCR zapowiadał również przeprowadzenie szerokich reform społecznych, m.in. radykalnej reformy rolnej.

³³ Wybory do Konstytuanty Ukraińskiej (Ukraińskie Zgromadzenie Konstytucyjne) odbyć się miały 9 stycznia 1918 r., a na 22 stycznia zapowiadano zebranie się tego ciała. Działania wojenne na Ukrainie uniemożliwiły jednak wybór wszystkich delegatów (obsadzono jedynie 171 z 301 mandatów). Z tego też powodu, a także w związku z opuszczeniem Kijowa przez władze URL Ukraińskie Zgromadzenie Konstytucyjne nigdy się nie zebrało.

³⁴ Mychajło Hruszewski (1866–1934) – ukraiński historyk i polityk, wieloletni wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego i przewodniczący Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie; współzałożyciel galicyjskiej Ukraińskiej Partii Narodowo-Demokratycznej i kijowskiego Towarzystwa Ukraińskich Postępowców; 1917–1918 stał na czele UCR, związał się w tym czasie z Ukraińską Partią Socjalistów-Rewolucjonistów; 1919–1924 przebywał na emigracji, najpierw w Czechosłowacji, a następnie Austrii; w 1924 r. powrócił do Kijowa, stanął na czele placówek historycznych Wszuchukraińskiej Akademii Nauk; w 1931 r. został aresztowany, po zwolnieniu musiał zamieszkać w Moskwie; zmarł w niejasnych do dziś okolicznościach w czasie pobytu w sanatorium w Kisłowodsku.

³⁵ Polska Centrala Demokratyczna na Rusi (PCD; w publikowanym dokumencie przywoływana dalej przez Knolla jako Centrala Demokratyczna) została założona 6 (19) lipca 1917 r. w wyniku rozłamu, do którego doszło nieco wcześniej podczas obradującego w Kijowie (trzeciego) zjazdu

posłów³⁶ był wyłącznie socjalistyczny. ^aMiejscowi^a jednak ^asocjaliści rosyjscy, mniej, niż ich północni koledzy, byli tym zbudowani^a, czasem nawet w ostrych sporach, które wciąż między nimi i Ukraińcami miały miejsce ^anazywali Radę ciałem szowinistyczno-reakcyjnym i kontrrewolucyjnym^a. Sekret polega na tym, że Ukraińcy nie wykazali wielkiej drażliwości w sprawie nomenklatury i ponieważ już i w tych czasach nazwa socjalisty dawała wyższy cenzus moralny i obywatelski, wszystkie partie ukraińskie, prócz nacjonalistów-rewolucjonistów (niepodległościowców)³⁷, nazwały się socjalistycznymi. W rzeczy samej, ^bdla znających warunki miejscowe jest jasnym, że naród ukraiński, jako nieuprzemysłowiony i nie mający tradycji rosyjskiej „obszczyzny” jest od haseł socjalistów dalekim^b. ^aMając jednak znikomą ilość inteligencji, wyłącznie pracującej^a, przy absolutnym wynarodowieniu szlachty i zamożniejszego mieszczaństwa, ^ajest on na hasła demokratyczne – ludowe czułym^a; rozdrobnienie zaś działów włościańskich i braku wpływu ludności rolnej do centrów przemysłowych z jednej strony, obconarodowość zaś ziemianstwa z drugiej, wysuwają dłań na plan pierwszy sprawę agrarną w sensie parcelacji większej własności, jako sprawę jednocześnie socjalną i narodową, którą, przy braku kultury i w obliczu jaskrawości przejawów rewolucji rosyjskiej, rad by załatwić w sposób bezwzględny i natychmiastowy. Toteż ^bzasada wywłaszczenia ziem obywatelskich, proklamowana w 3-im Uniwersale Rady, razem z niepodległością Ukrainy, uczyniła zadość życzeniom mas i związała je z ruchem narodowym ukraińskim, reprezentowanym przez Radę, ale oparła rozwój wypadków na włościanstwie, które idei socjalizacji i nacjonalizacji ziemi stanowczo będzie się przeciwstawiać^b. ^aWbrew socjalistom włościanie żądać będą podziału gruntów obywatelskich, powstałe zaś na tym gruncie trudności pozwolą dojść do władzy czynnikom, uznającym konieczność pewnych reform agrarnych bez kataklizmów jednakże i bez szkody dla kultury kraju i jego rolnej produkcji^a.

organizacji polskich. Zjazd opuścili wówczas przedstawiciele polskich organizacji demokratycznych, protestujący wobec działań Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi (PKW), roszczonego sobie prawo do roli „przedstawicielstwa całego społeczeństwa polskiego na Ukrainie”. Do organizacji założycielskich PCD należały: Polski Związek Polityczny na Rusi, Polski Związek Demokratyczny na Rusi, Polska Grupa Demokratyczno-Niepodległościowa (Kijów), Polskie Stronnictwo Radykalne (Kijów), Związek Polskiej Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej (Filarecja, Kijów), Podolska Grupa Postępowo-Niepodległościowa oraz Wołyńska Grupa Postępowo-Niepodległościowa. Członkowie PCD znaleźli się w ukraińskich organach władzy, m.in. w Sekretariacie Generalnym (Mieczysław Mickiewicz), uznając tym samym dominującą pozycję UCR i jej organu wykonawczego w guberniach ukraińskich państwa rosyjskiego.

³⁶ Liczba członków UCR stopniowo rosła, by latem 1917 r. sięgnąć ponad 800 osób. Autorowi chodzi najpewniej o węższy organ – Małą Radę, która obradowała pomiędzy sesjami plenarnymi UCR. W jej skład wchodziło 58 delegatów.

³⁷ Chodzi o grupę działaczy narodowo-radykalnych, wywodzących się z Ukraińskiej Partii Ludowej założonej w 1902 r. przez Mykołę Michnowskiego. Podczas kongresu w grudniu 1917 r. działacze ci powołali do życia nową organizację pod nazwą Ukraińska Partia Socjalistów-Niepodległościowców (*samostijnykiw*). Posiadała ona dość ograniczone wpływy, nieco większym poparciem ciesząc się w ukraińskich kręgach wojskowych.

Są to horoskopy na przyszłość, w razie jeżeli Ukraina samodzielnie o losach swoich będzie stanowić; ^bna razie u steru rządów stoją socjaliści^b. ^aDzielą się oni na następujące ugrupowania:^a

1.^c Socjaliści-federaliści³⁸. Jest to partia, łącząca w sobie ^blekko socjalizujący liberalizm z ideą rzeczywistej łączności Ukrainy jako całości autonomicznej z Rosją^b. Partia ta miała duży wpływ w minionym okresie ruchu ukraińskiego, kiedy ruch ten pozornie godził się z ogólnym biegiem rewolucji rosyjskiej, i z jej ówczesnym łagodnym i pogodnym nastrojem. Z czasem, wobec braku idei państwowej, zbyt małego radykalizmu i skłonności do ugody, stała się ona mniej popularną i mniej o czynnej polityce decydującą. Jej członkowie ^aSzulgin³⁹ i Łotockij⁴⁰ ustąpili już z Sekretariatu Generalnego.

2.^c ^bSocjaldemokraci⁴¹. Partia ta, nie dzieląca się na wzór rosyjskich socjaldemokratów na „minimalistów” i „maksymalistów”, ^bstraciła w trakcie rozwoju rewolucji ukraińskiej wszelki kontakt z socjaldemokracją rosyjską^b. Dała ona zdolnych i przebiegłych działaczy politycznych, jak ^aWinniczenko⁴² i Martos⁴³

³⁸ Chodzi o Ukraińską Partię Socjalistów-Federalistów – ugrupowanie liberalnej inteligencji, założone w czerwcu 1917 r. przez byłych działaczy Ukraińskiej Partii Demokratyczno-Radykalnej i Towarzystwa Ukraińskich Postępowców. Spośród jej członków (m.in. Serhij Jefremow, Ołeksandr Szulhyn, Ołeksandr Łotocki, Wiaczesław Prokopowycz) wywodziła się spora część ministrów w kolejnych rządach URL, socjaliści-federaliści byli też organizatorami ukraińskiej służby dyplomatycznej.

³⁹ Ołeksandr Szulhyn (1889–1960) – ukraiński polityk i dyplomata; 1917–1918 sekretarz generalny spraw międzynarodowych UCR; 1918 poseł ukraiński w Bułgarii; od 1921 r. prezes misji dyplomatycznej w Paryżu; jeden z czołowych działaczy rządu URL na wychodźstwie (1926–1936 minister spraw zagranicznych, 1939–1940 premier).

⁴⁰ Ołeksandr Łotocki (1870–1939) – ukraiński działacz polityczny i społeczny, publicysta i naukowiec; w 1918 r. pisarz generalny Sekretariatu Generalnego UCR, później kontroler państwowy w rządzie URL; w rządzie hetmana Pawła Skoropadskiego minister wyznań religijnych; jeden z inicjatorów ogłoszenia autokefalii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej; 1919–1920 poseł URL w Konstantynopolu; na emigracji w Wiedniu, Pradze i Warszawie; wykładowca na Ukraińskim Wolnym Uniwersytecie w Pradze, a następnie profesor Uniwersytetu Warszawskiego; 1930–1938 dyrektor Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie; 1926–1938 minister spraw wewnętrznych i wicepremier w emigracyjnym rządzie URL.

⁴¹ Chodzi o Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą (USD RP) – ukraińskie ugrupowanie lewicowe, które powstało w 1905 r. jako kontynuacja Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej. Szersze wpływy posiadała USD RP w środowiskach miejskich. Jej przedstawiciele odgrywali czołową rolę w UCR, ówczesny lider partii Wołodmyr Wynnyczenko został szefem Generalnego Sekretariatu UCR. Również później socjaldemokraci (Wołodmyr Czechiwski, Borys Martos, Andrij Liwycki, Isaak Mazepa) stawali kilkakrotnie na czele rządów URL.

⁴² Wołodmyr Wynnyczenko (1880–1951) – ukraiński pisarz i polityk, jeden z liderów USD RP; 1917–1918 przewodniczący Sekretariatu Generalnego UCR; na przełomie 1918 i 1919 organizator i przywódca powstania antyhetmańskiego, pierwszy przewodniczący Dyrektoriatu URL; później na emigracji w Wiedniu, lider Ukraińskiej Partii Komunistycznej; po krótkim pobytku na Ukrainie sowieckiej w 1920 r. powrócił na emigrację; mieszkał we Francji.

⁴³ Borys Martos (1879–1977) – ukraiński polityk i działacz spółdzielczy, uczonek, ekonomista; w 1917 r. sekretarz spraw rolnych w Sekretariacie Generalnym UCR; w kolejnych rządach

i działacza na polu organizacji narodowej siły zbrojnej ^aPetlurę^{a44}. Po wielomiesięcznej walce z ukraińskimi s-r-ami [socjalistami-rewolucjonistami], zablokowała się ona z tą partią w sprawie 3-go Uniwersału, co zwłaszcza w kwestii agrarnej uważała jako wielkie ze swej strony ustępstwo. ^bPartia ta posiada dużą zdolność do pracy organizacyjnej i rzetelny patriotyzm^b.

^c3. ^aSocjalrewolucjoniści^{a5} w programie zbliżeni są do socjalrewolucjonistów rosyjskich^a; ^bposiadają oni jednak najjaskrawszy koloryt narodowy, nawet nacjonalistyczny, i gwałtowny temperament polityczny i społeczny^b. ^aW momencie przełomowym rewolucji ukraińskiej byli oni partią najpotężniejszą^a. Bardziej spokojni jej członkowie, jak ^bKowalewski^{b46}, ^aSzewczenko-Bilski^{a47}, pracują w Sekretariacie Generalnym; część bardziej wybuchowa, jak ^bSzapował^{b48}, odgrywa rolę fermentu w działaniu na masy.

^{b4} ^bPoza socjalistami stoi partia n-r (samostijników)^{a9} związana z działaczami galicyjskimi, a bardziej jeszcze z ruchem narodowym, który przejawia się w ostatnich czasach w wojsku i na lewobrzeżnej Ukrainie, jako ruch wybitnie antyrosyjski. Partia ta, złożona przeważnie z inteligencji i drobnych posiadaczy ziemskich, ^bkozaków w Połtawszczyźnie i Czernihowszczyźnie^b, nie miała dotychczas wpływu oficjalnego

Dyrektoriatu (1918–1919) minister aprowizacji, a później premier i minister finansów; na emigracji w Czechosłowacji, Niemczech, a następnie Stanach Zjednoczonych.

⁴⁴ Symon Petlura (1879–1926) – ukraiński dziennikarz i polityk; w 1917 r. sekretarz generalny spraw wojskowych UCR; od listopada 1918 członek Dyrektoriatu i naczelny ataman wojsk ukraińskich; od lata 1919 kierował faktycznie jednoosobowo Dyrektoriatem URL; na emigracji w Polsce (do 1923 r.), a następnie w Szwajcarii i Francji; zginął w zamachu zorganizowanym najpewniej z inspiracji OGPU.

⁴⁵ Mowa o Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (UPSR), która powstała jeszcze w 1907 r., odnowiła jednak swoją działalność jako ugrupowanie ogólnoukraińskie w kwietniu 1917 r. UPSR, głosząca hasła radykalnej reformy rolnej i opierająca się na chłopstwie, zdobyła sobie szerokie wpływy na wsi ukraińskiej. W styczniu–kwietniu 1918 r. była dominującą siłą polityczną w rządzie URL (gabinet Wsewołoda Hołubowycza), większość działaczy partii wsparła też potem Dyrektoriat URL. Lewicowe skrzydło UPSR, tzw. borotbiści, wyodrębniło się jako osobne ugrupowanie, które weszło później w skład Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy.

⁴⁶ Mykoła Kowalewski (1892–1957) – ukraiński dziennikarz, działacz polityczny i spółdzielczy; w 1917 r. przewodniczący Wszchukraińskiego Związku Chłopskiego; 1917–1920 minister aprowizacji, a następnie spraw rolnych w kolejnych rządach URL; na emigracji przebywał w Austrii i Niemczech, był bliskim współpracownikiem władz URL na wychodźstwie, organizatorem ukraińskiej służby prasowo-informacyjnej.

⁴⁷ Nazwisko podane omyłkowo. Chodzi o Mychajła Sawczenkę-Bilskiego – ukraińskiego działacza społecznego i polityka, związanego z UPSR, w 1917 r. sekretarza spraw rolnych w Sekretariacie Generalnym UCR.

⁴⁸ Mykyta Szapował (1882–1932) – ukraiński polityk, jeden z liderów UPSR; w 1917 r. sekretarz poczt i telegrafów w Sekretariacie Generalnym UCR; jeden z organizatorów powstania przeciw hetmanowi Pawłowi Skoropadskiemu, w 1919 r. minister rolnictwa URL; na emigracji przebywał w Czechosłowacji, zorganizował tam opozycyjny wobec rządu URL na wychodźstwie ośrodek polityczny; stał na czele Ukraińskiego Komitetu Społecznego i Ukraińskiego Instytutu Socjologicznego w Pradze.

⁴⁹ Zob. przypis 35.

na wypadki; ^aw chwili dopiero obecnej, po zużyciu się hasel demagogicznych, wysuwa się ona na plan pierwszy zwłaszcza w polityce zagranicznej^a. Jej członek, ^bSuliński^{b50}, został uppełnomocniony do pertraktacji pokojowych na froncie rumuńskim.

W ostatnich czasach zaczęła się krystalizować ^bmgławica polityczna złożona z osób, które już po rewolucji przestały być Rosjanami^b, pod wodzą ks. ^aKoczubeja^{a51}, ^aSkoropadzkiego^{a52} i prof. ^aNaumienki^{a53}. W kwestiach społecznych zachowawcza, w kwestiach politycznych formacja ta wcale się nie wypowiedziała.

Prezes Rady prof. Gruszewskij, chociaż posiada duży autorytet moralny, jest raczej symbolem, niż żywą postacią polityczną; wpływ realny zdobyć by mógł chyba w razie interwencji austriackiej. Z partii nieukraińskich, socjaliści rosyjscy nie odgrywają poważnej roli, godząc się na wszystkie ustępstwa; również bez znaczenia jest PPS zarówno „Lewica”, jak i „Frakcja [Rewolucyjna]”.

Polski obóz narodowo-demokratyczny i zachowawczy, „kadeci” rosyjscy i bolszewicy udziału żadnego w ruchu ukraińskim nie biorą. Mają natomiast poważne wpływy ^apartie żydowskie^a, głównie socjalistyczne, i ^bPolska Centrala Demokratyczna^b, mająca swoje miejsce w Radzie i trzymająca przez swego członka p. ^bMieczysława Mickiewicza^{b54} w ręku Sekretariat Generalny od spraw polskich.

Polski Związek Polityczny⁵⁵ (niepodległościowy) pracujący na Ukrainie przez lata ubiegłe stał zawsze na stanowisku popierania ruchu ukraińskiego. Stworzony

⁵⁰ Postać niezidentyfikowana.

⁵¹ Chodzi prawdopodobnie o Wasyla Koczubeja (1892–1971) – rosyjskiego i ukraińskiego wojskowego, wywodzącego się znanego rodu starszyny kozackiej, osobistego adiutanta gen. (późniejszego hetmana) Pawła Skoropadzkiego, jednego z organizatorów przewrotu, który w kwietniu 1918 r. obalił rząd UCR. Wbrew twierdzeniom Knolla nie należał on do książęcej linii rodu Koczubejów.

⁵² Pawło Skoropadski (1873–1945) – generał armii carskiej, pochodzący ze starego kozackiego rodu hetmańskiego; w 1917 r. dowodził 34 korpusem rosyjskim na Wołyniu; w kwietniu 1918 r. z pomocą Niemców przejął władzę w Kijowie, przyjmując tytuł hetmana i proklamując powstanie Państwa Ukraińskiego; obalony w grudniu 1918 r., udał się na emigrację do Niemiec; za granicą skupił wokół siebie ukraińskie kręgi monarchistyczne i konserwatywne.

⁵³ Wołodymyr Naumenko (1852–1919) – ukraiński filolog i pedagog, działacz tzw. Starej Hromady, redaktor pisma „Kijewska Starina”; w 1917 r., do momentu przybycia do Kijowa z zesłania Mychajła Hruszewskiego, tymczasowo przewodniczył UCR, odmówił jednak później wejścia do Rady; w 1918 r. minister oświaty w ostatnim rządzie Państwa Ukraińskiego; aresztowany przez Czekę w 1919 r., został oskarżony o działalność kontrrewolucyjną, a następnie rozstrzelany.

⁵⁴ Mieczysław Mickiewicz (1879–1939) – polski prawnik i polityk; zastępca członka PKW; 1917–1918 wicesekretarz/minister do spraw polskich w Sekretariacie Generalnym UCR/rządzie URL; 1922–1923 wojewoda wołyński.

⁵⁵ Polski Związek Polityczny na Rusi (PZP) – tajna polska organizacja demokratyczna utworzona prawdopodobnie z inicjatywy adwokata Dymitra Sępa-Szarzyńskiego. Zebranie założycielskie, podczas którego zdefiniowano cele organizacji, odbyło się we wrześniu 1914 r. PZP za swoje najważniejsze zadanie uznał dążenie do niepodległości Polski, którą zamierzano osiągnąć, opierając się „na siłach własnych narodu” i wykorzystując uwarunkowania stworzone przez trwającą wojnę. Pierwszym przewodniczącym PZP został Sęp-Szarzyński. Organizacja formalnie istniała do marca 1921 r. Członkowie zarządu PZP, po opuszczeniu Kijowa i przybyciu do Warszawy, wznowili bowiem jej działalność w 1920 r.

z jego inicjatywy po rewolucji rosyjskiej [Polski] Związek Demokratyczny z filiami na całym terytorium Ukrainy stanowisko to sformułował w swoim programie i do niego starał się miejscowe społeczeństwo polskie nakłonić. Wreszcie, powstała za jego sprawą po ostatecznym zerwaniu z obozem endeckim na Zjeździe Polskim w Kijowie w czerwcu [1917 r.]⁵⁶ [Polska] Centrala Demokratyczna, której prezesem jest ^bp. Eug[eniusz]. Starczewski^{b57}, łącząca Związek Demokratyczny z szeregiem innych ugrupowań, natychmiast po swoim ukonstytuowaniu się, przelała te ideologie w czyn i wszedłszy w kontakt z ruchem ukraińskim, zdobywa sobie miejsce w ^aRadzie Centralnej^{a58}, gdzie jej przedstawiciel p. ^aWalery Rudnicki^{a59} odegrał rolę poważnego czynnika, i obsadziła Generalny Sekretariat od spraw polskich⁶⁰. ^bDziałalność demokracji polskiej zadecydowała o stanowisku partii nieukraińskich i wpływającym z niego uznaniu Sekretariatu przez Rząd Rosyjski^b. W dalszym biegu wypadków wpływa ona nieustannie na jak najdalej idące przejawy samookreślenia narodowego Ukrainy, ^awystawiając hasło bezwzględnej niepodległości, niezwiązanej z żadnymi z Rosją węzłami, jako dezyderat realny^a.

⁵⁶ Autor miał na myśli trzeci zjazd organizacji polskich (Trzeci Zjazd Polski na Rusi) w Kijowie, który odbył się między 18 a 24 czerwca (1 a 7 lipca 1917 r.). Celem zjazdu było podjęcie zasadniczych decyzji odnoszących się do poszczególnych form „życia polskiego na Rusi – życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego w ramach proklamowanej wówczas autonomii kulturalno-narodowej”, cyt. za: BN, akc. 8746/1, D. Sęp-Szarzyński, *op. cit.*, k. 235.

⁵⁷ Eugeniusz Starczewski (1862–1927) – polski ziemianin, prawnik, publicysta, działacz liberalny, od 1909 r. mieszkający w Kijowie; współpracownik prasy polskiej na terenie Imperium Rosyjskiego (Kijów, Moskwa, Piotrogród); 1916–1917 prezes Klubu Demokratycznego; prezes honorowy PCD; przyczynił się do organizacji Wicesekretariatu do Spraw Polskich w Sekretariacie Generalnym UCR; członek Wydziału Wykonawczego Polskiego Komitetu Demokratycznego.

⁵⁸ Przedstawiciele PCD weszli do tworzących się w Kijowie organów władzy mimo początkowych wahań podyktowanych obawami przed zbytnim angażowaniem się w wewnętrzne sprawy ukraińskie. Członkiem tzw. Małej Rady został Walery Jastrzębiec-Rudnicki, którego w czasie jego nieobecności zastępować miał Julian Poczętowski. Do Wielkiej Rady (UCR) natomiast desygnowano, poza Jastrzębcem-Rudnickim, Romana Knolla i Eugeniusza Starczewskiego.

⁵⁹ Walery Jastrzębiec-Rudnicki (1888–1962) – polski prawnik, działacz kulturalny i związkowy, dyrektor kabaretów; 1917–1918 wicesekretarz/wiceminister do spraw polskich w Sekretariacie Generalnym UCR/rządzie URL.

⁶⁰ Na czele Wicesekretariatu do Spraw Polskich w Sekretariacie Generalnym UCR, powstałego w lipcu 1917 r. w ramach Sekretariatu Spraw Międzynarodowych, stanął Mieczysław Mickiewicz. Jego zastępcą oraz kierownikiem kancelarii ogólnej został Roman Knoll, szefem wydziału do spraw ogólnych – Jan Starczewski, spraw ekonomicznych i spółdzielczych – Zenon Pietkiewicz, oświaty – prof. Stanisław Kalinowski. Współpracownikiem Kalinowskiego odpowiedzialnym za szkolnictwo początkowe był prof. Henryk Ułaszyn. Referat kultury i sztuki przypadł Ludgardowi hr. Grocholskiemu, którego wspomagać mieli Henryk Józewski, Władysław Günther i Bolesław Iwiński, zajmujący się odpowiednio sztukami plastycznymi, teatrem i bibliotekami. Niemożność objęcia urzędu przez Iwińskiego (w chwili desygnowania przebywał w więzieniu) doprowadziła do powołania Rady Bibliotecznej, w której znaleźli się m.in. Ułaszyn i Aureli Drogoszewski. W strukturach Wicesekretariatu do Spraw Polskich zatrudniono ok. 80 Polaków. Obok wymienionych stanowiska kierownicze objęli wywodzący się z PZP: Leon Trzeciak, Piotr Chojnowski (Chojnowski) oraz z PCD: Józef Flach i Kazimierz Rozenbach vel Roźniewicz.

^bJednocześnie demokracja polska wywalczyła dla ludności polskiej na Ukrainie całkowitą autonomię narodową i wprowadzała ją w życie^b. ^aInicjowała w Radzie Centralnej walkę z anarchią i broniła usilnie praw i interesów polskich^a. ^bWygłoszenie w 3-cim Uniwersale zasady wyłączenia, uznane przez demokrację polską za zamach na interesy narodu, spotkało się z jej strony z gwałtownym protestem w Radzie i protestem podpisanym wspólnie z innymi polskimi stronnictwami i organizacjami, przy czym protesty te podkreślone zostały ustąpieniem p. Rudnickiego z Rady i p. Mickiewicza z Sekretariatu⁶¹, które to okoliczności skłoniły Rząd Ukraiński do znacznych modyfikacji i wyjaśnień, osłabiających znaczenie ujemne Uniwersału^b, stwierdzających przede wszystkim, że sprawa rolna nie może być zdecydowaną do zwołania ukraińskiej konstytuanty, a więc i prawo własności do tego czasu [z]niesionym nie jest, że dalej dwory, sadyby, ogrody, zarówno jak i zakłady przemysłowe, jak cukrownie, młyny, gorzelnie pozostać mają w każdym razie w ręku dotychczasowych właścicieli. Traktując wystąpienie tych przedstawicieli jako formę protestu, nie zaś jako załamanie swej linii politycznej, ^aCentrala Demokratyczna, miejsce swe w Radzie obsadziła przez p. Poczetowskiego⁶², po odrzuceniu zaś jednogłośnie dymisji p. Mickiewicza poleciła mu na niej nie polegać i ster Sekretariatu Polskiego w swoim ręku zatrzymać^a. Prócz niego pracuje w Generalnym Sekretariacie od spraw polskich cały szereg demokratów ^bz prof. Kalinowskim⁶³, p. Zenonem Pietkiewiczem⁶⁴, p. Rudnickim i p. J[anem]. Starczewskim⁶⁵ na czele^b. W ten sposób ^aCentrala^a nadal kieruje sprawą obrony interesów polskich na Ukrainie, a także ^azachowuje wpływ realny na życie Ukraińskiej

⁶¹ Jastrzębiec-Rudnicki i Mickiewicz ustąpili z zajmowanych funkcji na znak protestu wobec postanowień III Uniwersału UCR, dotyczących wyłączenia ludności polskiej, a tym samym pozbawienia jej środków utrzymania. Sprzeciw Rudnickiego nie był bynajmniej podyktowany chęcią obrony wielkiej własności. Polityk ten przyjmował do wiadomości jej wyłączenie, ale pod warunkiem, że ziemia miała być oddana polskim chłopom.

⁶² Julian Poczetowski (1880–1938) – polski prawnik, sędzia pokoju w Kijowie, współzałożyciel PZP, członek PKW, współzałożyciel i członek prezydium PCD; zasiadał w UCR; był później kandydatem do Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej z listy sporządzonej przez PKW.

⁶³ Stanisław Kalinowski (1873–1946) – polski uczony, fizyk, profesor Politechniki Warszawskiej; wybuch I wojny światowej uniemożliwił mu powrót do Warszawy, przebywał w związku z tym w latach 1915–1918 w Kijowie; zajmował się organizacją polskiego szkolnictwa w guberniach ukraińskich; był współtwórcą Polskiego Kolegium Uniwersyteckiego w Kijowie; w końcu 1917 r. pełnił funkcję kierownika Wydziału Oświaty PKW, a następnie szefa Departamentu Oświaty w Ministerstwie do Spraw Polskich w rządzie URL; redagował kijowskie pismo „Przegląd Naukowy i Pedagogiczny”.

⁶⁴ Zenon Pietkiewicz (1862–1932) – polski dziennikarz, członek PZP; 1917–1918 kierownik wydziału spraw ekonomicznych i spółdzielczych Wicesekretariatu do Spraw Polskich w Sekretariacie Generalnym UCR, a następnie szef referatu statystyczno-ekonomicznego w Departamencie Narodowościowym Ministerstwa do Spraw Polskich w rządzie URL; redaktor naczelny kijowskiego pisma „Gazeta Narodowa”.

⁶⁵ Jan Starczewski – kierownik wydziału do spraw ogólnych Wicesekretariatu do Spraw Polskich w Sekretariacie Generalnym UCR.

Republiki i na jej politykę^a, podkreślając swoje stanowisko, które w tej chwili da się ująć w następujące postulaty:

1) ^bDemokracja Polska na Ukrainie⁶⁶ uznaje całkowicie niepodległą Republikę Ukrainą, sprzeciwia się zasadniczo wszelkim węzłom federacyjnym Ukrainy z Rosją, nie przesadzając jej stosunków do innych mocarstw sąsiednich i uznaje za całkowicie sprawiedliwe pretensje Ukrainy do terenu węglowego Zagłębia Donieckiego, na którym ludność ukraińska posiada rzeczywiście większość liczebną^b.

2) ^aD[emokracja]. P[olska]. uważa wszelkie formułowane ze strony Ukrainy zakusy na Chełmszczyznę, czy też jej część, za niedopuszczalne, jako godzące w suwerenitet Państwa Polskiego i zakusom takowym, gdyby miały one miejsce, będzie się bezwzględnie przeciwstawiać, uwzględniając tylko ewentualną opiekę moralną i materialną sfer ukraińskich nad wygnańcami z Chełmszczyzny, którzy by stanowczo stali na stanowisku narodowym ukraińskim^a.

3) ^bD[emokracja]. P[olska]. uważa wszelkie zastrzeżenia Ukrainy co do losów sąsiadujących z nią ziem, znajdujących się we władaniu państwa austriacko-węgierskiego za nierealne, dopuszczeniu do podobnych zastrzeżeń przeciwdziała, w razie zaś uchwalenia takowych nie bierze ich pod uwagę^b.

4) D[emokracja]. P[olska]. uznaje własność polską na Ukrainie za dobro narodowe, wobec czego bronić go będzie z całą stanowczością, natomiast 3-go Uniwersału w tej jego części, która wywłaszczenie projektuje, nie uznaje i trwa na stanowisku bezwzględnego protestu.

5) D[emokracja]. P[olska]. żąda dla ludności polskiej na Ukrainie jak najszerszej autonomii narodowo-kulturalnej.

6) D[emokracja]. P[olska]. czynnie popiera pracę państwową i organizacyjną narodu ukraińskiego, któremu z całego serca sprzyja.

W takie, mniej więcej, postulaty można by ująć stosunek obecny do sprawy ukraińskiej jedynej partii polskiej, która czynną politykę w tej dziedzinie prowadzi; można także wyrazić przypuszczenie, że Stronnictwo Pracy Narodowej⁶⁷, które ma

⁶⁶ Terminu tego używał Knoll na określenie całego polskiego środowiska demokratycznego w Kijowie oraz guberniach ukraińskich. Odnosił się on głównie do działaczy skupionych w tajnym PZP oraz w jego jawnej emanacji, tj. PCD.

⁶⁷ Stronnictwo Pracy Narodowej (SPN) – polska partia konserwatywna powstała w Kijowie. Jej program został sformułowany na zjeździe odbytym w dniach 18–20 listopada (1–3 grudnia) 1917 r. W dokumencie tym stwierdzano, iż najwyższym celem SPN są odzyskanie niepodległości oraz powstanie Polski z dostępem do morza. Zakładano podjęcie współpracy z innymi ugrupowaniami politycznymi. SPN, powstałe po czerwcowym zjeździe organizacji polskich w 1917 r., zajmowało się szczególnie tzw. sprawami kresowymi, którym mniejszą uwagę poświęcali narodowo-demokratyczni liderzy życia polskiego na Ukrainie, zaabsorbowani w większym stopniu kwestiami ogólnonarodowymi. Partia dążyła do uzyskania przez Polaków kresowych autonomii wewnętrznej sprowadzającej się do zapewnienia im swobodnego rozwoju kulturalnego i ekonomicznego. SPN popierało rozwój edukacji obejmującej wszystkie klasy społeczne. Opowiadało się, wprawdzie dość ogólnie, za przeprowadzeniem reformy agrarnej. Prezesem organizacji został Franciszek Pułaski, w składzie jej władz znaleźli się m.in. ks. Janusz Radziwiłł, ks. Hubert Lubomirski, Stanisław Horwatt, hr. Oskar Sobański.

zamiar także do czynnej polityki ukraińskiej przystąpić, podobne stanowisko zajmie. Chrześcijańska Demokracja⁶⁸, a więc kler katolicki na Ukrainie, linię identyczną za Stronnictwem Pracy Narodowej poprowadzi, a PPS – Frakcja [Rewolucyjna], oprócz jedynie traktowania sprawy agrarnej, w niczym się polityce ukraińskiej od Centrali Demokratycznej dotychczas nie różni. Poza, więc, narodową demokracją i socjaldemokracją, które już w chwili obecnej, a zwłaszcza w tej sprawie, wpływu na ogół polski na Ukrainie nie posiadają, stanowisko tego ostatniego da się przez powyższy szkic określić.

Próba ta jednak zafiksowania momentu politycznego jest li tylko drobną cząstką materiału do sprawy ukraińskiej, z tej strony kordonu, materiału, którego lwią częścią są i być muszą zmienne wielkości siły fizycznej, gospodarczej, finansowej, wewnętrznej spójności i stosunku do innych sił zarówno Rosji, jak i Ukrainy, a który to materiał, o ile tylko możliwym jest jego posiadanie, brany jest nieustannie w rachubę przez Centralę Demokratyczną; nie ma ona natomiast możliwości, oprzeć się na tych danych, których otrzymanie kordon wojenny dotychczas uniemożliwia, a w pierwszym rzędzie najważniejszej z nich: ^apoglądów i stanowiska w tej sprawie Państwa Polskiego^a. ^bC[entra]la. D[emokratyczna]. traktuje sprawę ukraińską nie z punktu widzenia polskich interesów miejscowych, ale ze stanowiska interesów narodu i państwa polskiego, uzależniłaby ją też całkowicie od widoków Rządu Polskiego, skoro by była w ich posiadaniu^b. Będąc ich dotychczas pozbawioną, polityka polska z tej strony kordonu musiała i w tej sprawie oprzeć się na własne tylko konsyderacje, które poddać należy szczegółowej krytyce i analizie, wyjaśniwszy sobie uprzednio, ^aczym jest właściwie dla polityki Państwa Polskiego kwestia ukraińska^a.

^bA więc przede wszystkim jest to kwestia wewnętrznej polityki państwa polskiego na tym jego obszarze, gdzie Ukraińcy stanowią będą pewien znaczniejszy odsetek^b.

^aPo wtóre, jest to kwestia południowo-wschodnich granic państwa polskiego, zasad, na których granice te zostaną ustalone i sił zewnętrznych, które by ustaleniu granic przez Polskę, za słuszne uważanych, mogła się przeciwstawić^a.

Po trzecie, jest to część polskiej polityki zagranicznej, mająca na widoku takie ukształtowanie się stosunków na wschód od granic Polski w bezpośrednim jej sąsiedztwie, które by bezpieczeństwu Polski jak najmniej zagrażało, a może i przeciwnie, leżało w jej bezpośrednim interesie.

Po czwarte, wreszcie, jest to sprawa uwzględnienia praw i interesów narodu polskiego na obszarze byłych ziem Rzeczypospolitej, gdzie ludność polska stała wynosi przeszło milion⁶⁹, gdzie w rękę polskim znajduje się przeszło dwa miliony dziesięcin

⁶⁸ Prawdopodobnie chodzi o Partię Demokracji Chrześcijańskiej na Rusi. Nurt ten, dość popularny wśród ukraińskich Polaków, zyskał nieco później własne pismo. Były nim założone w lipcu 1918 r. przez Leona Radziejowskiego „Nowiny Kijowskie” (później „Nowiny Poniedziałkowe”).

⁶⁹ Knoll przedmiotem swojej analizy uczynił kwestię ukraińską. Dlatego też można przyjąć, że pisząc o milionie Polaków, odnosił się do wielkości populacji polskiej w guberniach ukraińskich byłego Imperium Rosyjskiego. Niemniej sformułowanie „na obszarze byłych ziem Rzeczypospolitej”

najurodzajniejszej ziemi⁷⁰, gdzieniegdzie w dość wysokiej kulturze, znaczna część przemysłu cukrowniczego oraz kapitały.

W pierwszej z tych kwestii centrum celowej działalności politycznej leży z tamtej strony kordonu i z tej jednak strony jego da się coś w tym kierunku zrobić. ^aChodziłoby przede wszystkim o łagodzenie polsko-ukraińskich antagonizmów, oparcie wzajemnych stosunków na zasadach demokratycznych i tolerancyjnych oraz o ujęcie tej sprawy w swoje ręce przez żywoły obce gwałtownemu szowinizmowi i mogące stronie przeciwnej dać moralną rękojmę wzajemnego szacunku i uwzględnienia praw mniejszości narodowych w miejscowościach o ludności mieszanej^a. ^bZe strony więc polskiej reprezentować ją winny obozy od zaostżeń wschodniogalicyskich dalekie, tj. demokratów i ugrupowań o pokrewnej im w tych sprawach ideologii^b. ^afW myśl tego obowiązku demokracja polska na Ukrainie, hołdująca zasadom zgodnego współżycia wolnych narodów i poszanowania praw mniejszości, a znana ze swych sympatii do ruchu ukraińskiego^f, starała się wysunąć na czoło społeczeństwa polskiego i gotowa jest podzielić zajęte przez siebie posterunki tylko ze stronnictwami, których Ukraina o bojowy szowinizm podejrzewać nie może^a.

^bDruga sprawa, granic polsko-ukraińskich, także całym swoim ciężarem leży na zakordonowej polityce polskiej^b. ^aW Centralnej Radzie Ukraińskiej można tylko, a więc i należy, mitygująco na zakusy Ukraińców na wschodnią Galicję i Chełmszczyznę wpływać^a. W sprawie Chełmszczyzny dzięki interwencji demokracji polskiej skonstatowana została reakcyjność zjazdu chełmskiego, który żądał

może też sugerować, że miał na myśli nie tylko ziemie ukraińskie, ale również gubernie białoruskie należące do byłego państwa carów. Według ustaleń Piotra Eberhardta (*Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 145–152), wykorzystującego dane pierwszego rosyjskiego spisu powszechnego, w 1897 r. gubernie ukraińskie zamieszkiwało 387,6 tys. osób posługujących się językiem polskim, wyznanie rzymskokatolickie zaś zadeklarowało 844,1 tys. osób. W guberniach białoruskich natomiast językiem polskim posługiwało się 156,5 tys. osób, a wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego było 879,7 tys. Włodzimierz Wakar z kolei twierdził w 1914 r., iż „na Wołyniu, Podolu, Ukrainie i Białej Rusi (obszar 315 tys. kil. kw.) mieszka obecnie do 18 milionów ludności, z czem blisko półtora miliona Polaków”, W. Wakar, *Ludność polska. Ilość i rozprzestrzenienie*, Warszawa 1914, s. 30. Spis powszechny z 1897 r. stwierdzał, że „na Rusi” (tj. w guberniach wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej [tzw. Ukrainie], mieszkało 667 581 wyznawców katolicyzmu w obrządku łacińskim, natomiast według danych z 1909 r., kiedy została sporządzona statystyka tzw. Kraju Zachodniego, na opisywanym obszarze wiernych Kościoła rzymskokatolickiego miało być 801 790. Według kryterium narodowościowego w 1897 r. na Wołyniu, Podolu i „Ukrainie” żyło 322 108 Polaków, natomiast w 1909 r. ich liczba wynosiła 424 552. Joachim Bartoszewicz, przywołujący w swojej pracy podane wyżej liczby, kategorycznie stwierdzał, że spisy je zawierające były sporządzone nierzetelnie, wręcz niedbale. Z tego też powodu nie odpowiadały rzeczywistości stanowi liczebny Polaków „na Rusi”. Według Bartoszewicza liczbę osób pochodzenia polskiego, a zarazem katolików (łącznie z Polakami innych wyznań) należało szacować na ok. 800 tys. – 1 mln. J. Bartoszewicz, *Na Rusi. Polski stan posiadania (kraj, ludność, ziemia)*, Kijów 1912, s. 17–22.

⁷⁰ Według Joachima Bartoszewicza polscy właściciele (a dokładniej wyborcy do ziemstw, a więc dysponujący cenzusem majątkowym) na Wołyniu, Podolu i Ukrainie posiadali w 1912 r. łącznie 2 306 059,17 dziesięciny ziemi. J. Bartoszewicz, *op. cit.*, s. 47.

przyłączenia Chełmszczyzny do Ukrainy⁷¹, wykazane zostało, że zjazd ten kontynuuje tylko dzieło p. Eulogiusza⁷², i rezolucje tego zjazdu nie zostały wzięte pod uwagę. Sprawa chełmska pozostała całkowicie otwartą i należy wierzyć, iż uwzględnienie przez Polskę praw mniejszości ukraińskiej na jej terytorium może wszelkie konflikty z Radą Ukraińską zażegnać. ^aSprawa wschodniej Galicji przedstawia większe trudności, pod tym względem tylko przeniesienie centrum ciężkości ruchu ukraińskiego z Galicji na teren bardziej wschodni i związanie go z Kijowem, jako z jego stolicą, może mieć pewne znaczenie^b. Uważając, że sprawy te nie powinny w chwili obecnej ulegać rozjątrzeniu, demokracja polska w stosunku z Ukraińcami wyraża zawsze pewność, że ^bspory graniczne obu państw załatwione zostaną ze zgodą ludności kraje pograniczne zamieszkujących^b. ^{ac}Uznawane przez nią pretenzje Ukrainy do dalekich granic wschodnich skierowują uwagę Ukrainy na Don, co zdawałoby się, leży w interesie Polski^{ca}.

Cała jednak sprawa polskich południowo-wschodnich granic musi być także rozpatrywana w płaszczyźnie wyższego porządku, tj. wewnątrz zagadnienia, ^bjaka państwowość z granicami tymi sąsiadująca, jest dla Polski bardziej pożądana, jako mniejszy nacisk na granice jej wywierająca^b. W tym charakterze sprawa ta ściśle się wiąże z trzecią z poruszonych spraw, ^az kwestią organizacji ziem byłego imperium rosyjskiego^a, i w tej sprawie działalność polityczna polska z tej strony kordonu ma niezaprzeczalne znaczenie. Należy się więc na niej zatrzymać. ^bNie bacząc na uznanie przez Rosję niepodległości Polski i na upadek caratu, który na razie imperializm rosyjski osłabił, sama egzystencja Rosji w dawnych jej granicach, uszczuplonych tylko emancypacją Polski, była dla bytu państwowego tej ostatniej poważnym niebezpieczeństwem^b. ^aWciśnięci pomiędzy potężne Niemcy i kolosa rosyjskiego byłibyśmy w ciągłym niebezpieczeństwie ponownej zagłady^a. ^bKażde nasze porozumienie z tym, czy tamtym mocarstwem nosiłoby charakter oddania się pod jego opiekę, a więc i uzależnienia się odeń, możliwość zaś ich wzajemnego porozumienia na naszą zgubę krępowałaby całkowicie rozwój naszej polityki^b. Granice nasze, ściśnięte od zachodu, byłyby jednocześnie naciskane od wschodu i państwo polskie mogłoby się stać efemerydą, którą pierwszy kryzys polityki międzynarodowej potrafiłby zgnieść doszczętnie.

^aWychodząc z tych założeń uznać należy za rzecz dla państwa polskiego konieczną podział byłego państwa rosyjskiego na pojedyncze państwa narodowe,

⁷¹ Chodzi o zjazd, który odbył się w Kijowie we wrześniu 1917 r. Wzięło w nim udział 276 osób wywodzących się z Chełmszczyzny, na czele z przewodniczącym UCR Mychajłem Hruszewskim, urodzonym w Chełmie. Uczestnicy obrad wybrali Chełmski Komitet Gubernialny, który aktywnie uczestniczył w tworzeniu URL i jej sił zbrojnych.

⁷² Eulogiusz (imię i nazwisko świeckie Wasilij Georgijewski, 1868–1946) – rosyjski duchowny; od 1905 r. pierwszy biskup odnowionej prawosławnej diecezji chełmskiej, zaangażowany w rusyfikację Chełmszczyzny; deputowany do rosyjskiej Dumy Państwowej II i III kadencji; doprowadził do powstania i formalnego wydzielenia guberni chełmskiej z Królestwa Polskiego; od 1914 r. biskup wołyński i żytomierski; po 1920 r. na emigracji.

a przede wszystkim na północ i południe, Rosję i Ukrainę. W razie całkowitego ich rozdzielenia, to z nich, które by stać [się] mogło polem działania antypolskiej intrygi, musiałoby się oglądać na drugie, zwłaszcza wobec kwestii Zagłębia Donieckiego i Morza Czarnego^a. Jeżeli jednak czasowo jakieś więzy federacyjne łączyć mają oba narody, więzy te będą skrzepowaniem agresywnej polityki którekolwiek bądź z tych państw. Nie przesądzając zatem, które z nich byłoby w stosunkach z państwem polskim zażyłszych, należy przyznać, że w danym wypadku idea samookreślenia narodowego, przeprowadzona przez demokrację polską na Ukrainie, leży w linii bezpośrednich państwa polskiego interesów.

^bW ten sam sposób oddziaływa polityka powyższa i na sprawę wschodniej Galicji. Jeżeli bowiem nawet Ukraina zechciałaby w danej kwestii przejawić równą stanowczość, jak ta, której dowiodła Rosja, to potrafi ona ją poprzeć mniejszą znacznie siłą, przy czym Rosja potrafi tylko przyklasnąć tamie, postawionej ukraińskiej zaborczości, ułatwiającej i jej postawienie tamy podobnej na wschodzie^b.

Przechodzimy wreszcie do sprawy czwartej, obrony praw i interesów ludności polskiej na Ukrainie. Obrona ta skuteczniejsza być może bądź przez porozumienie miejscowej ludności polskiej z rządem Ukrainy, bądź też przez presję wywieraną na Ukrainę z zewnątrz. Używanie pierwszego z tych środków już dało pewne rezultaty: ministerium (Generalny Sekretariat) od spraw polskich ma w swoim ręku polską oświatę, dobroczynność publiczną, oraz statystykę. Sekretariat Generalny od spraw polskich ma głos decydujący w Sekretariacie i wszelkie akty oficjalne wydawane są jednocześnie we wszystkich językach Ukrainy, a więc i w polskim. Autonomia narodowa mniejszości jest już proklamowaną i opracowaną zostanie przy naszym najbliższym współudziale⁷³. Specjalnie nas interesująca w sprawie agrarnej [*sic!*; winno być zapewne: W specjalnie nas interesującej sprawie agrarnej], skonstatować należy, że akt o wyłączeniu był tylko demagogicznym krokiem taktycznym ze względu na moment rewolucji rosyjskiej i że sprawa agrarna załatwioną zostanie w massztobie ukraińskim w sposób dla nas możliwszy do przyjęcia niż gdyby to miało miejsce w massztobie ogólnorosyjskim. Zresztą aktu o wyłączeniu społeczeństwo polskie nie uznało⁷⁴ i stanowiska swego nawet wobec spóźnionych

⁷³ 9 (22) stycznia 1918 r. UCR uchwaliła ustawę o autonomii narodowo-personalnej. Przyznawała ona autonomiczne prawa mniejszościom polskiej, rosyjskiej i żydowskiej, jej postanowienia mogły zostać jednak rozszerzone na inne zainteresowane grupy narodowościowe. Przyjęte w ustawie rozwiązania nawiązywały do koncepcji austriackich socjaldemokratów Ottona Bauera i Karla Rennera.

⁷⁴ Wydanie przez UCR III Uniwersału wywołało zdecydowaną reakcję tak demokratów polskich, jak i PKW, tj. zwolenników narodowej demokracji. Zapowiedziane wyłączenie polskich majątków doprowadziło do pierwszego poważnego zatargu między Polakami z Wicesekretariatu do Spraw Polskich (a tym samym PCD) a Ukraińcami. Na znak protestu do dymisji podał się Mickiewicz, a wraz z nim Knoll. Na łamach „Dziennika Kijowskiego” ukazał się też (9) 22 listopada 1917 r. ostry protest podpisany przez dwadzieścia kilka polskich organizacji, w tym PCD i PKW. Znaczenie tego gestu było bardzo istotne, albowiem stanowił przykład wspólnego (dodajmy, jednego z nielicznych) wystąpienia demokratów z tzw. obozem zachowawczym w obronie polskich interesów narodowych na ziemiach ukraińskich. W proteście powoływano się na wielowiekowy

doń wyjaśnień nie zmieniło, co całą tę sprawę pozwala przenieść na płaszczyznę międzynarodową i rozwiązać ją pod pewną presją zewnętrzną.

^aNie wiemy, czy państwo polskie jest w możności i czy będzie uważało za wskazane w obronie niszczonego dziś na Ukrainie dobytku narodowego, zarówno materialnego, jak i kulturalnego, kroki jakiegokolwiek poczynić, zadaniem miejscowej polskiej polityki jest już tylko przeprowadzenie na wszelki wypadek najszczególniejszej rejestracji i oceny strat, co też zostanie uskutecznione^a.

Nie znamy zamiarów polityki polskiej, tak samo jak i zamiarów państw centralnych, jak zresztą w ostatnich czasach i państw koalicji, które wobec wypadków rosyjskich bardzo rozmaite mogą zająć stanowisko. ^bZnamy natomiast dokładnie obecny moment polityczny w Rosji i zdajemy sobie doskonale sprawę z tego, iż podobnie gwałtowny proces na tak olbrzymiej przestrzeni, w kraju, tyłoma rozmaitymi więzami z państwami kulturalnymi związanym, otwiera dla polityki powszechnej nowe horyzonty i daje państwu polskiemu możliwość stawiania swych pierwszych kroków politycznych, nie w nastroju stojących wód dotychczasowej „równowagi”, ale w ożywym prądzie daleko idących możliwości^{eb}.

^aWątpliwym jest, żeby naród rosyjski potrafił sam na gruncie odbytych przewrotów gmach prawnorządnej organizacji państwowej zbudować; przypuszczalnie będzie on do tego potrzebował pomocy narodów kulturalnych i zapewne pomoc ta z tej czy innej strony, w tej czy innej formie zostanie mu dana^a.

Polska pracy tej, jeżeli będzie ona miała miejsce, nie może pozostać obcą. Zarówno wchodzące w grę prawa i interesy narodu polskiego, przez zamieszki na szwank narażone, jak obowiązek narodu kulturalnego i demokratycznego niesienia w potrzebie swym sąsiadom kultury i demokracji ^fmoże skłonić państwo polskie do złożenia dowodów, że w przyszłości niesądzonym mu będzie egoistycznie poprzestać na ramach niepodległego, ale zamkniętego bytowania, ale że od samego zmartwychwstania swego stanie się ono żywym czynnikiem ogólnoludzkiego postępu i że, jako takie, będzie ono uprawnione do zabierania głosu przy omawianiu całokształtu przeobrażeń stosunków międzynarodowych^{f75}.

^aPomoc taka ze strony Polski mieć by mogła miejsce przede wszystkim na terenie posiadającym pewien procent stałej ludności polskiej, a więc na byłych

dorobek polski na Ukrainie, przypominając, że Polacy nie tylko bronili tego kraju, ale i wnieśli elementy cywilizacji, tworzyli „prawny i gospodarczy porządek, jako podstawę przyszłej kultury i pomyślności”. Podniesiono także, iż połączone wielowiekowymi więzami narody polski i ukraiński jednoznacznie wypowiedziały się za swoją niezależnością opartą na „sprawiedliwości, wzajemnym zrozumieniu swych potrzeb i wzajemnych ustępstwach”. Protest Polaków, ale też Rosjan i Żydów, spowodował zwołanie przez Sekretariat Generalny UCR narady, w której udział wzięli również przedstawiciele finansjery i właściciele ziemskich. Krytyczne wypowiedzi uczestników pod adresem władz ukraińskich miały spowodować, że Sekretariat Generalny zgodził się na ustępstwa w kwestiach rolnych. Ustępstwa rzeczywiste i pozorne traciły jednakże na znaczeniu wobec niepewnej sytuacji władz ukraińskich zagrożonych rewoltą bolszewicką.

⁷⁵ Fragment: „może skłonią państwo polskie... przeobrażeń stosunków międzynarodowych” oparty został na marginesie dwoma znakami zapytania.

kresach Rzeczypospolitej^a. ^bMogłaby ona być zatem zwrócona bądź do narodu rosyjskiego władającego obecnie ziemiami: mohylewską, witebską i częścią mińską, bądź też do narodu ukraińskiego^b. ^{ca}Druga z tych ewentualności nie kazałaby przypuszczać okupacji całego kraju^a. ^bMoże zajęta obecnie przez mocarstwa centralne część Wołynia, w razie potrzeby nieco rozszerzona, byłaby w ręku polskim dostateczną gwarancją, że rady Polski zostaną przez Ukrainę przyjęte należycie pod uwagę, że ta ostatnia całkowitą swą od Rosji niezależność będzie uważała za fakt ostatecznie dokonany, że w polityce rolnej trzymać się będzie systemów bardziej europejskich, że słusznym pretensjom Polaków, przez anarchię poszkodowanych, uczynione zostanie zadość, że wreszcie stosunki handlowe i polityczne obu państw oparte zostaną na wzajemnym uwzględnieniu swych interesów^{bc}. Od powyższego uzależnionym by być mogło samo uznanie państwa ukraińskiego przez mocarstwa działające z Polską w porozumieniu, a także ostateczne utrwalenie jego zachodnio-północnej granicy.

W razie, gdyby Polska uznała za stosowniejsze pomoc swą ku narodowi rosyjskiemu, a właściwie ku znajdującej się pod jego władzą części narodu białoruskiego zwrócić, praca dalsza na polu polityki ukraińskiej musiałaby być, w charakterze wewnątrz-ukraińskim, prowadzona na razie nadal przez miejscową ludność polską. W każdym bądź razie niesprawiedliwość, spotykająca wywłaszczonych na Ukrainie Polaków, stałaby się dla samych Ukraińców jaśniejszą, gdyby zrozumieli oni możliwość przeciwdziałania, ^ajuż choćby przez groźbę zastosowania przez Polskę retorsji, tj. wywłaszczania wszystkich Ukraińców na terytorium, mogącym do państwa polskiego należeć, a więc w Chełmszczyźnie oraz we wschodniej Galicji^a.

O wszystkim tym trudno jest mówić realnie, nie posiadając dostatecznych z Polski wiadomości. Ta nieświadomość jest powodem niemożności prowadzenia polityki ukraińskiej z całą śmiałością i opierania się w niej li tylko na konsyderacjach o tym, co się z tej strony kordonu wojennego dzieje. Tu, dla dalszego prowadzenia linii politycznej demokracji polskiej wypadki doby ostatniej uważać można za nader przychyłne. Taktyka stosowana przez „bolszewików” względem Konstytuanty wszechrosyjskiej⁷⁶ uniemożliwiła na razie ujawnienie sztucznej łączności wszystkich narodów byłego imperium. Konstytuanta wszechrosyjska mogłaby spowodować znaczne opóźnienie całkowitego wyodrębnienia Ukrainy; to zaś, co ją spotkało, wzmacnia stanowisko przyszłej Konstytuanty Ukraińskiej.

⁷⁶ Autor ma na myśli Zgromadzenie Ustawodawcze Rosji (Konstytuantę). Zwołanie tego organu stanowiło jeden z warunków porozumienia zawartego po obaleniu caratu między Komitetem Tymczasowym Dumy Państwowej a Piotrogrodzką Radą Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Utworzenie Konstytuanty miało zakończyć okres dwuwładzy w Rosji. Wybory do tego ciała przeprowadzono ostatecznie 12 (25) listopada 1917 r., a więc już po przejściu władzy przez bolszewików. Pierwsze, a zarazem ostatnie posiedzenie Zgromadzenia Ustawodawczego, którego przewodniczącym został eserowiec Wiktor Czernow, odbyło się 5 (18) stycznia 1918 r. w Pałacu Taurydzkim w Piotrogrodzie. Obrady zostały przerwane przez zbolszewizowany oddział wojskowy, który rozpędził zgromadzonych, a Rada Komisarzy Ludowych zatwierdziła te działania, wydając dekret o rozwiązaniu Konstytuanty.

^bGwałty i anarchia, spowodowane przez rządy maksymalistów rosyjskich⁷⁷, nie mogą nie wpływać otrzeźwiająco na Ukraińców, których patriotyzm nakażać im musi politykę wewnętrzną bardziej umiarkowaną^b. ^aPrzy tym zdławienie „bolszewików” w Kijowie i Odessie wzmogło jeszcze ich i Ukraińców wzajemną nienawiść, doprowadziło już do rozkazu Gen[eralnego]. Sekretariatu do spraw wojskowych, Petlury, wzbraniającego pobytu na terytorium Ukrainy wojsk rosyjskich i wzmocniło znakomicie stronnictwo nacjonalistów-rewolucjonistów (samostijników) ukraińskich^a. Demokracji polskiej nie jest obcym zamiar zablokowania się przy wyborach do ukraińskiej konstytuanty z tym stronnictwem oraz do ujawnienia przy tej okazji pewnej wspólnej obu stronnictw platformy. W tej jednak platformie zaznaczone by być musiało w zasadzie ^boparcie granic polsko-ukraińskich na zasadzie plebiscytu^b; ^anależałoby więc uprzednio wiedzieć, czy podobne postawienie kwestii nie jest w sprzeczności z polityką państwa polskiego^a.

Z drugiej strony, zbytne osłabianie państwa rosyjskiego przez dłuższe panowanie żywiołów destrukcyjnych, a jednocześnie z tym zaostanie się gruntowne stosunków między [Ukraińską] Radą Centralną a Rządem Komisarzy Ludowych w Petersburgu⁷⁸, groziłoby możliwością porozumienia między bardziej umiarkowanymi żywiołami rosyjskimi i Radą, a ^bprzez to wzmocniłoby stronnictwo ukraińskich socjalistów-federalistów, wyznających ideę wszechrosyjskiej federacji^b. Byłoby to ze wszech miar niepożądanym. Możliwość otworzenia wszechrosyjskiej Konstytuanty w Kijowie, jako zresztą ^awszelkie współdziałanie Ukrainy w rosyjskim budownictwie państwowym, może prowadzić na drogę unifikacyjną, dla niepodległości Ukrainy w przyszłości szkodliwą^a. ^bNiepodległość tę należałoby zafiksować, choćby przez uznanie oficjalnej reprezentacji Republiki Ukraińskiej przy pertraktacjach pokojowych^b. W ogóle wpływ panowania w Rosji tego lub innego stronnictwa odgrywa wielką rolę w sprawie krzepnięcia ukraińskiej niepodległości; skonstatować jednak należy, że polska emigracja w Rosji nie jest w możliwości odgrywać w tej dziedzinie poważniejszej roli, w wypadkach bowiem w samej Rosji nawet Demokracja Polska⁷⁹, prowadząca czynną politykę, w sposób raczej pośredni bierze tylko udział.

W każdym bądź razie Demokracja Polska, będąca kręgosłupem polskiego państwowego obozu na emigracji, a także i te stronnictwa, które z nią w porozumieniu

⁷⁷ Autor ma na myśli partię bolszewicką.

⁷⁸ Chodzi o Radę Komisarzy Ludowych, formalnie tymczasowy rząd Rosji, a później Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Został on powołany bezpośrednio po przewrocie bolszewickim w Piotrogradzie dekretem II Wszechrosyjskiego Zjazdu Delegatów Rad Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich.

⁷⁹ Autor ma na myśli szeroko rozumiany polski obóz demokratyczny, który zaaktywizował swoją działalność po obaleniu caratu w Rosji w 1917 r. Składały się nań demokratyczne stronnictwa polityczne i stowarzyszenia oraz ugrupowania socjalistyczne, przede wszystkim PPS-Frakcja Rewolucyjna. Silne polskie ośrodki demokratyczne uformowały się w Piotrogradzie, Moskwie i Kijowie. Wśród uznanych działaczy tego środowiska można wymienić m.in. Aleksandra Lednickiego, Franciszka Skąpskiego czy Dymitra Sępa-Szarzyńskiego.

działają, zajmują postępnki, zarówno w Rosji, jak i na Ukrainie, dość poważne, żeby stać się one mogły realnym atutem w ręku polityki państwa polskiego, które jeżeli zechce, ma je do swojej dyspozycji. Dla celowego ich w sprawie ukraińskiej wykorzystania konieczną jest odpowiedź na następujące pytania:

1) Czy Rząd Polski uznaje słuszność dążenia narodu ukraińskiego do stworzenia całkowicie niepodległej i z Rosją niezwiązaną Republiką Ukraińską i czy egzystencję tejże Republiką uważa za leżącą w interesie państwa polskiego.

2) W razie jeżeli węzły, łączące Ukrainę z Rosją, na razie całkowicie zerwane nie będą, czy Rząd Polski uważa ruch narodowy ukraiński w Rosji za czynnik dodatni.

3) Jakie ewentualności bierze pod uwagę Rząd Polski w sprawie południowo-wschodnich granic państwa polskiego i jakie są jego w tej sprawie dążenia maksymalne i minimalne, a także jak Rząd Polski zapatruje się na ideę załatwienia sprawy granic polsko-ukraińskich drogą plebiscytu.

4) Czy Rząd Polski zamierza na terytorium państwa polskiego, zamieszkałym choćby częściowo przez Ukraińców, uznać zasadę autonomii narodowej.

5) Czy R[ząd]. P[olski]. uważa za jedno ze swych zadań opiekę nad Polakami, zamieszkującymi byłe kresy Rzeczypospolitej i czy opieka ta przybrać by mogła formy bardziej konkretne.

6) Czy w razie interwencji mocarstw do spraw rosyjskich Rząd Polski uważa za właściwe i możliwe, żeby i Polska w tej interwencji [udział] przyjęła, a także czy udział ten Polski nie miałby się przejawiać w wywarceniu pewnego wpływu na budownictwo Państwa Ukraińskiego.

7) Jak zapatruje się R[ząd]. P[olski]. na sprawę uznania przez siebie, czy przez rządy państw Koalicji Centralnej, Republiką Ukraińską i zawiązania z jej rządem stosunków międzynarodowych.

8) Czy R[ząd]. P[olski]. przywiązuje uwagę do postępnków, zajmowanych na terytorium byłego imperium rosyjskiego, nie znajdującego się pod okupacją, a szczególnie na Ukrainie, przez Demokrację Polską i stronnictwa, będące z nią w porozumieniu, i czy dba o postępnkach tych zachowaniu.

Posiadanie odpowiedzi na pytania powyższe, a także instrukcji ogólnych w sprawie polityki ukraińskiej jest koniecznym warunkiem dalszej celowej pracy politycznej Demokracji Polskiej na Ukrainie.

“Notes on the Ukrainian Question” from December 1917 by Roman Knoll

Abstract

This article presents a little-known memorial drawn up in December 1917 by a leading activist of the Polish Democratic Centre in Ruthenia, later a diplomat of the Second Republic of Poland, Roman Knoll. It included the author's synthetic assessment of the revolutionary events on the Dnieper and outlined a programme of action for the reborn Polish state with regard to Ukraine. The memorial's main thrust was the assumption that the necessary condition for Poland's safe existence was the division of the former Russian empire into nation-states, particularly the emergence of an independent republic of Ukraine. Knoll postulated support for the Ukrainians' efforts for independence and counteracting any attempts to tie Ukraine with Russia by federal knots. At the same time, he raised the need to obtain the broadest possible autonomy for the Polish population in Ukraine and to preserve Polish land ownership. As for the future of Polish-Ukrainian relations, Knoll wanted these to be based on democratic principles and mutual antagonisms to be mitigated. He estimated – too optimistically, as it turned out – that the territorial disputes emerging between Poland and Ukraine could be amicably resolved. Further on, Knoll developed the ideas presented in the document, and they significantly impacted the formulation of the Eastern policy of the Piłsudski camp.

«Записки по украинскому делу» Романа Кнолля
от декабря 1917 г.

Аннотация

В статье представлен малоизвестный меморандум от декабря 1917 г. Этот документ был составлен Романом Кноллем, ведущим деятелем Польского демократического центра на Руси, впоследствии дипломатом Второй Польской республики. Автор представил в нем синтетическую оценку революционных событий на Днестре и изложил программу действий возрождающегося польского государства в отношении Украины. Главной мыслью меморандума было предположение о том, что обязательным условием для безопасного существования Польши является разделение бывшей Российской империи на национальные государства, в частности, возникновение независимой украинской республики. Кнолль постулировал поддержать усилия украинцев обрести независимость и противодействовать всем попыткам связать Украину с Россией федеративным образом. Одновременно он поднял вопрос о необходимости получить как можно более широкую автономию для польского населения на Украине и сохранить польское землевладение. Что касается будущего устройства польско-украинских отношений, Кнолль хотел, чтобы они были основаны на демократических принципах и смягчении взаимных антагонизмов. Он считал – как оказалось, слишком оптимистично – что территориальные споры, намечающиеся между Польшей и Украиной, могут быть решены мирным путем. Мысли, намечающиеся в представленном документе, развиваемые Кноллем в последующий период, оказали значительное влияние на формулирование руководящих принципов восточной политики лагеря пилсудчиков.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Akta Romana Knolla, sygn. 1

Biblioteka Narodowa w Warszawie

D. Sęp-Szarzyński, Polski Związek Polityczny na Rusi 1914–1921, akc. 8746/1

Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie

Kolekcje i rękopisy, sygn. I 400.2832, I 400.2837, I 400.2838

Źródła drukowane

Dunin-Kozicka M., *Dziedzice myśli. Opowieść historyczna*, Lwów 1930.

Stempowski S., *Z pamiętnika (Wojna. Pogrom – 1914–1917)*, „Zeszyty Historyczne” 23 (1973), s. 101–140.

Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku, Winnica 1917.

Opracowania

Bartoszewicz H., *Kijowska Filarecja. Z dziejów polskich organizacji niepodległościowych na Ukrainie przed wybuchem rewolucji rosyjskiej*, w: *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, Rzeszów 2007 („Studia Wschodnioznawcze”, t. 8), s. 16–28.

Bartoszewicz H., *Prometeizm Romana Knolla*, w: *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940). Studia i szkice*, red. M. Kornat, Warszawa 2012, s. 159–170.

Bartoszewicz H., *Roman Knoll. Polityk i dyplomata*, Warszawa 2018.

Bartoszewicz J., *Na Rusi. Polski stan posiadania (kraj, ludność, ziemia)*, Kijów 1912.

Bruski J.J., *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926*, Kraków 2010.

Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996.

Jabłoński H., *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*, Warszawa 1948.

Knoll Roman, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 130–131.

Korzeniowski M., *Za Złotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920*, Lublin 2009.

Łysek W., „Zadanie Polski jest na Wschodzie”. *Polityka piłsudczyków wobec nierosyjskich narodowości byłego Cesarstwa Rosyjskiego (1921–1940)*, Warszawa 2020.

Pisuliński J., *Kwestia ukraińska w działalności Romana Knolla*, в: *Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбуття перспектива*, ч. 1: *Шлях України та Польщі до порозуміння*, упор. Т. Зарецька, В. Піскун, Київ 2001, с. 237–250.

Pisuliński J., *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004.

Świdarska W., *Polska Macierz Szkolna na Podolu*, „Pamiętnik Kijowski” 3 (1966), s. 139–148.

Wakar W., *Ludność polska. Ilość i rozprzestrzenienie*, Warszawa 1914.

Брусський Я.Я., Гнатюк О., Коженівський М., „Українська революція стала явищем окремим від революції російської”. Меморіал Романа Knoła від 1 (14) грудня 1917 р., в: *Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр.*, т. 1, Київ 2019, с. 256–275.

Jan Jacek Bruski, dr hab., prof. ucz., pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zajmuje się historią dyplomacji i najnowszymi dziejami Europy Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy, Rosji, Czech i Słowacji (janjacek.bruski@uj.edu.pl).

Jan Jacek Bruski, PhD, university professor, employee of the Institute of History at the Jagiellonian University in Cracow. He specialises in the history of diplomacy and the recent history of Central and Eastern Europe, with particular emphasis on Ukraine, Russia, the Czech Republic and Slovakia (janjacek.bruski@uj.edu.pl).

Mariusz Korzeniowski, dr hab., prof. ucz., historyk, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Badacz dziejów Polaków w Rosji w drugiej połowie XIX stulecia oraz w pierwszych dwóch dekadach XX w. (mariusz.korzeniowski@mail.umcs.pl).

Mariusz Korzeniowski, PhD, university professor, historian, employee of the Institute of History at Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. His research interests focus on the history of Poles in Russia in the second half of the 19th century and in the first two decades of the 20th century (mariusz.korzeniowski@mail.umcs.pl).